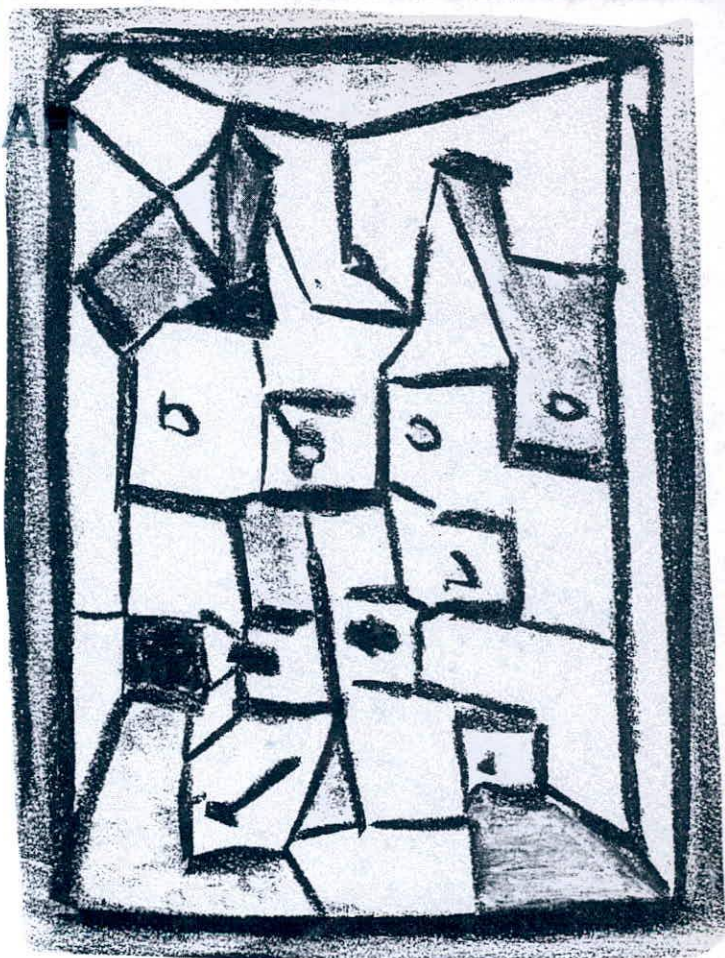

NIET UITLEENBAAR

tijdschrift
voor
geestelijk
werk

PRAKTISCHE HUMANISTIEK

inhoud

Impressies uit Bosnië
en vanaf de
Hr. Ms. Van Kinsbergen

Humanistisch raadswerk
tussen culturen

Zomaar-ervaringen

Bewustwording en troost

Het amendement Lansink

18

december 1995

Inhoud

NIET UITLEENBAAR

UVH
UNIVERSITEIT
VOOR
HUMANISTIEK

BIBLIOTHEEK
Postbus 797 3500 AT Utrecht
Tel: (030) 239 01 99

- 3** Redactioneel
- 5** Geestelijke verzorging tijdens uitzending
Impressies uit Bosnië en vanaf de Hr. Ms. Van Kinsbergen
Irme Beijer, Joop Flokstra & Gerard Snels
- 27** Zomaar
Mieke van Wijck
- 38** Bewustwording en troost
Eva Baars
- 53** Humanistisch raadswerk tussen culturen
Ina van Zanten
- 61** Het amendement Lansink
De Kwaliteitswet Zorginstellingen en de
Wet Geestelijke Verzorging – Wetgevingskroniek 3
Marijke Prins
- 65** Nieuwsbrief & Agenda
- 67** Signalementen

Colofon

Praktische Humanistiek is een uitgave van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek en richt zich tot allen die professioneel bij het humanistisch geestelijk werk betrokken zijn. Het redactionele beleid is gericht op de verdere ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch geestelijk werk in het bijzonder en de geestelijke verzorging in het algemeen.

REDACTIE

Prof.dr Douwe van Houten (voorzitter), drs Frank Brinkhuis (secretaris), Ellis Blom (raadsvrouw bij Justitie), drs Ina Brouwer, drs Rob Buitenweg, Jan van Eupen, drs Alphons Nederkoorn (raadsman in gezondheids- en ouderenzorg), Gerard Snels (raadsman bij Defensie) en drs Ina van Zanten.

REDACTIEMEDEWERKERS

Drs Brecht Molenaar en drs Leo van Acht.

REDACTIEADRES

Postbus 470, 3500 AL Utrecht. Telefoon: 030-2390100.

ADMINISTRATIE

Ellis Blom, Kempenland 8, 5171 HC Kaatsheuvel.

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

Eva Baars, Immy Beijer, Joop Flokstra, Marijke Prins en Mieke van Wijck.

VERSCHEIJNING

4 keer per jaar. Abonnementen lopen in principe van september tot september.

ABONNEMENTEN

Men abonneert zich door de gekozen abonnementsprijs over te maken op giro 6240747 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Kaatsheuvel. Als u een nota wenst te ontvangen, schrijft u naar de administratie en wacht met betalen. Ge-

woon abonnement f 55,-. Steunabonnement f 85,-. Studentenabonnement (alle universiteiten en hogescholen) f 40,-. Instellingstarief f 79,50. Losse gewone nummers f 15,50 (incl. porto). Losse themanummers f 19,90 (incl. porto). Voor België: gewoon abonnement Bfr 1100. Steunabonnement Bfr 1650. Overmaken op ASLK nummer 001-1779116-18 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Brand Whitloklaan 50, 1200 Brussel.

OPZEGGINGSTERMIJN

Abonnementen kunnen alleen schriftelijk tot uiterlijk 1 augustus van het lopende abonnementsjaar worden opgezegd. Bij niet tijdig opzeggen wordt het abonnement automatisch één jaar verlengd.

TEKSTBIJDRAGEN

Ieder die zich professioneel met humanistisch raadswerk en geestelijke verzorging bezighoudt, alsmede ieder die een bijdrage wil leveren aan de theoretische en/of praktische verdieping en ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk, wordt uitgenodigd beschouwende artikelen, opiniërende stukken of reflexies over ervaringen aan te leveren. U kunt hiertoe contact opnemen met de redactie.

AUTEURSRECHTEN

Het copyright van de artikelen berust bij de auteurs. Zonder hun schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet vermenigvuldigd en openbaar gemaakt worden. Informatie uit de Nieuwsbrief mag met bronvermelding overgenomen worden.

Omslagillustratie: Ina Brouwer.

Zetwerk: Athmer/skr, Utrecht.

Druk: Thieme, Zutphen.

ISSN 0926-5228

NUGI 612/758

Redactioneel

Zoals bekend heeft Rob Buitenweg zijn functie van voorzitter van de redactiecommissie neergelegd. In de beginperiode van het tijdschrift heeft hij een uitermate stimulerende rol gespeeld. Hiervoor past een hartelijk dankwoord. Het opzetten van een nieuw tijdschrift is niet niks en vraagt moed en vertrouwen. Dat heeft hij niet beschaamd. Het is des te meer te waarderen dat hij deel blijft uitmaken van de redactie en naar mag worden gehoopt kan nog een beroep op hem worden gedaan.

Sinds bekend was dat ik dat voorzitterschap zal overnemen is me van een aantal kanten de vraag gesteld: wordt het nu allemaal anders met *Praktische Humanistiek*? En dit dan blijkbaar met het bange vermoeden dat het allemaal veel wetenschappelijker zal gaan worden; voor de werkers in het veld een soort ver van m'n bed show. De mensen in de praktijk zouden daar niets aan hebben, hebben de energie niet om zich daarin te verdiepen, en zeker niet de motivatie. Er wordt dan uitgegaan van een bepaald (schrik)beeld van wetenschap, bijna een geconstrueerd vijandbeeld, waar echter als zodanig weinig grond voor is. Waarom zou wetenschap onbegrijpelijk moeten zijn? Is er iemand uit op geheime kennis die voor derden niet toegankelijk mag zijn; dienen zich nieuwe tovenaars aan?

Me dunkt dat de tijd voor koudwatervrees zo ondertussen wel voorbij kan zijn. *Praktische Humanistiek* is aangewezen op een hechte verankering in praktijken; daar gaat het uiteindelijk ook om. Ze wil daar wel iets aan toevoegen, en wel terwille van die praktijken. Waar ruimte voor gevraagd wordt is om wat systematischer over die praktijken na te denken, om wat reflexiever te zijn en daar met elkaar over van gedachten te wisselen, daarover te communiceren.

Zo klinkt het misschien nog aardig. Als ik gezegd had dat het bij *Praktische Humanistiek* gaat om het stimuleren van reflexieve, communicatieve dialogen betreffende professionele praktijken, was U wellicht al onder het tapijt gekropen. Toch is dit niet meer dan een kwestie van taalspelen. Voorop staat echter dat een wetenschappelijk artikel zeker niet bij voorbaat onleesbaar is. Dat soort wetenschap past niet zo goed bij praktische humanistiek. Als het erom gaat een brug te slaan tussen theorie en praktijk, dan moet de praktijk die theorie wel zonder al te veel inspanningen kunnen volgen. Een beetje inspanning mag wel worden gevraagd, maar dit nooit met de inzet de praktijk te imponeren. Praktische humanistiek is bij uitstek mensenwerk en moet ook dicht bij de taal van de mensen blijven.

Daarbij richten we ons tot op de praktijk ingestelde wetenschappers en we willen deze graag bij de reflectie en meningsvorming over die praktijken betrekken. Dit niet terwille van een hoogstaand theoretisch debat; het gaat immers over de praktijk. De redactie zal dan ook strenge maatstaven blijven hanteren wat betreft toegankelijkheid en leesbaarheid. Maar het gaat vaak wel om ingewikkelde problemen en die moeten niet uit de weg worden gegaan. De kunst is nu juist om complexe puzzels in begrijpelijke taal weer te geven en dat zal het uitgangspunt van het redactionele beleid

blijven. Wel ligt het in de bedoeling om per nummer één of twee artikelen voor te leggen aan referenten uit de kring van de wetenschap. Indien deze een positief oordeel uitspreken zijn dergelijke bijdragen daarmee wetenschappelijke artikelen; zo simpel is dat. Als tegenhanger is een wat nadrukkelijker rubriek gevalsbeschrijvingen voorzien, vers uit de praktijk. Tegen welke problemen lopen geestelijk verzorgers en raadslieden zoal op en hoe gaan ze daarmee om, welke al dan niet creatieve oplossingen zijn bedacht en hoe pakte dat uit?

Hiermee is de formule aangegeven: een brug tussen theorie en praktijk waarbij de bruggehoofden op loopafstand blijven. Daarnaast blijven de rubrieken nieuwsbrief, recensies, signalementen en de wetgevingskroniek, bestaan. Derhalve: een gevarieerd tijdschrift. In dit winternummer wordt daar vorm aan gegeven met een vijftal bijdragen, waarbij om onnodige schrik te vermijden nog geen wetenschappelijke bijdrage is opgenomen.

Drie humanistisch raadslieden – Immy Beijer, Joop Flokstra en Gerard Snels – geven via onder andere brief- en dagboekfragmenten een indringend beeld van hun werk bij de *peace-keeping* en *peace-enforcing* eenheden van de Nederlandse landmacht in Bosnië en de Nederlandse marine op het fregat Hr. Ms. Van Kinsbergen.

In het tweede artikel richt Mieke van Wijck de aandacht op terloopse, incidentele en vrijelijke momenten, die in ieders leven voorkomen. Tal van observaties worden in verband gebracht met enkele theoretische noties uit de pedagogiek, om aannemelijk te maken dat vrijelijke momenten niet alleen essentieel zijn in de opvoeding, maar ook behoren tot de existentiële basisnoties van het menselijk leven.

Eva Baars stelt zich de vraag wat het specifieke is van een humanisticus: wat heeft een humanisticus te bieden wat andere professionals in vergelijkbare functies niet hebben? Volgens haar zijn er twee aspecten die alle humanistici, wat zij verder concreet ook doen, zouden moeten binden: het zich richten op, en aandacht geven aan *bewustwording* en het bieden van *troost* - niet met het oog op het wegnemen van het verdriet of het opheffen van datgene wat iemand dwars zit, maar recht doende aan het gevoel van het moment, aan het gevoel dat het leven zowel zon- als schaduwzijden heeft.

Ina van Zanten onderzoekt de voorwaarden waaronder humanistisch raadswerk aan personen met een andere etnische afkomst dan de Nederlandse mogelijk zou kunnen zijn. Zij wijst op het belang van het ontwikkelen van een bepaalde grondhouding die zowel op relationeel als op inhoudelijk niveau de communicatie stimuleert en verbindingen mogelijk maakt met het waarden- en normenkader van mensen uit andere culturen.

Tenslotte een *update* van de wetgevingskroniek door Marijke Prins. Centraal staat dit keer het amendement Lansink, dat in augustus bij de behandeling van het wetsvoorstel Kwaliteitswet Zorginstellingen in de Tweede Kamer werd ingediend en betrekking heeft op de vraag van de verankering van de Wet Geestelijke Verzorging in de Kwaliteitswet.

Douwe van Houten

Geestelijke verzorging tijdens uitzending

Impressies uit Bosnië en vanaf de Hr. Ms. Van Kinsbergen

Immy Beijer, Joop Flokstra en Gerard Snels

In het kader van het nieuwe takenpakket van defensie (peace-keeping en peace-enforcing) worden de laatste jaren geregeld Nederlandse eenheden naar het buitenland uitgezonden. Daarbij gaan ook humanistisch raadslieden mee. Drie van hen – Immy Beijer, Joop Flokstra en Gerard Snels – proberen middels brief- en dagboekfragmenten en gedichten een beeld te geven van hun werk tijdens een uitzending. De situaties waarbinnen ze opereren, verschillen onderling sterk, onder andere door de verschillen tussen landmacht en marine. De verhalen staan dan ook los van elkaar.

Vooraf ¹

Van oktober 1993 tot en met mei 1994 werkte ik in Busavaca in Bosnië. Als Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht waren wij unaniem van mening dat ook humanistische raadslieden uitzendbaar zijn. Begin 1993 heb ik dan ook aangegeven dat ik met het transportbataljon uitgezonden zou kunnen worden. Een groot gedeelte van het werk dat ik in Bosnië deed, doe ik normaal gesproken op de kazerne van de legerplaats Oirschot ook. Iets wat ik eerder niet deed, was het begeleiden van overdenkingen. Wat het werken in Bosnië zo heel anders maakte, was niet alleen het feit dat er vrijwel elke dag om ons heen gevochten werd. Ook de omstandigheid dat ik niet even 's avonds naar huis kon (of zelfs alleen maar een weekend), betekende voor mij nogal wat. Toch kijk ik over het algemeen positief terug op mijn uitzending. Waar ik op de kazerne in een relatief luxe situatie mijn werk kan doen, bracht het werken in het uitzendgebied mij terug naar de essentie van de geestelijke verzorging. Voor mij ligt die essentie in het bij mensen zijn met alles wat je in je hebt, ook je eigen angst. De ervaring van het werken in Bosnië heeft mijn werken op de kazerne (waar ik inmiddels al weer meer dan een jaar terug ben) een extra dimensie gegeven.

Immy Beijer

Brieffragmenten

Er rijden nog geen humanitaire konvooien. Wel brengen we wintervoorraden naar allerlei instellingen, voor zover er wegen open zijn. Soms zijn we de hele dag op weg om een ziekenhuis te bereiken dat eigenlijk maar 15 kilometer verder is, gewoon omdat de directe weg niet te berijden is.

Ik ben onder andere mee geweest naar een zwakzinnigen-instituut. Voor een rit van nauwelijks 20 kilometer waren we drie dagen onderweg. De omstandigheden in het instituut kun je je nauwelijks voorstellen en ook van een ander instituut, een stukje verder, kun je je in Nederland maar beter geen voorstelling maken. In het 'gekkenhuis' hebben we ook overnacht. Wat we zagen gaf genoeg stof tot discussie: is dit nog zinvol, menswaardig, waarom op deze manier nog leven?

Dat weekend was het de eerste keer dat ik hier een overdenking leidde. Er was voor mijn komst heel veel kritiek (met name van de kant van de dominee) op het feit dat er een humanist zou komen. De dominee was zelfs al bezig geweest handtekeningen op te halen. Waar was dat nu helemaal op gebaseerd? Op het feit dat men gewend was een zondagsdienst te houden. Nou ben ik geen dominee, of aalmoezenier, maar een overdenking kan ik ook maken. Het thema werd Vertrek. In alle door iedereen te verzinnen opvattingen.

Mijn werk bestaat voor het grootste gedeelte uit het voeren van gesprekken met mensen. Ze gaan over hier, over angst, ermee omgaan, de verwachtingen die men had toen men ging, en wat daar hier van blijkt uit te komen, hoe ligt het bij het thuisfront, etc. Ook het meehelpen repatriëren van mensen hoort daarbij. Of naar het ziekenhuis gaan, op ziekenbezoek.

Het lijkt zo simpel, een ziekenbezoek, 20 kilometer verderop, bij de Britten. Maar je moet er met twee auto's met vier personen voor op weg. Soms onder begeleiding van de *warriors*. En natuurlijk helm op en kogelvest aan. Bij de verschillende wegversperingen duurt het meestal wel even voor je door mag. Even op ziekenbezoek, heet dat dan. Het is standaard dat we slaapzak en nooddrantsoen en branders meenemen, wanneer we weg gaan. Want misschien doe je twee dagen over een ritje, dat je de dag tevoren in twee uur kon maken. Het is een heel andere wereld!

De groepsgesprekken hebben vaak hetzelfde thema. Het is vooral een uitwisseling van ideeën en een ontmoeting van mensen. In de zin van: Oh, doe jij dat zo! Die groepsgesprekken gaan in een groene legertent, allemaal rondom de kachel. En dat heeft wel wat, moet ik toegeven.

Op 18 december werd ik om 7.15 uur uit mijn slaap gehaald. Er was een ongeluk op de B-compagnie gebeurd. Iemand was gewond geraakt. We zouden er met de hulpverlening naar toe gaan. Om 8.00 uur was het appèl. Er werd gezongen voor een jongen die jarig was: 'lang zal hij leven'. Op dat moment kwam de commandant

naar me toe lopen en fluisterde in mijn oor: 'de jongen is dood'.

Weer, de waanzin. Weer, dat wat hier zo vaak gebeurt. Ik heb een keer tegen iemand gezegd: in Bosnië lopen de geluiden van de realiteit niet synchroon met de beelden van de werkelijkheid. 'Lang zal hij leven' hoor je in het ene oor, 'hij is dood' in het andere.

De maatschappelijk werker en ik zijn op pad gegaan. Bij de B-cie aangekomen hebben we iedereen in de eetzaal verzameld. Niemand wist nog van de dood van Paul. Op het appèl hadden ze gehoord dat hij zich in zijn schouder had geschoten. Dat het niet zo erg leek. Maar het bleek dat het gat in zijn schouder een uit-schot was. Via zijn taille was de kogel door zijn lijf gegaan en had bij de schouder zijn lichaam verlaten. Hij is door intern bloedverlies overleden. Een stom ongeluk.

Toen de mannen hoorden dat Paul dood was, ging er een schok door hen heen. Een groot aantal begon te huilen. Zo hebben we wel een half uur bij elkaar gezeten. Toen hebben Lothar (de maatschappelijk werker) en ik de groep waar Paul deel van uitmaakte, meegenomen naar een andere ruimte. Daar hebben we rond de kachel gezeten met elkaar. Af en toe begon iemand te huilen. Mensen bleven in gedachten nee zitten schudden, soms zei iemand iets. Dat ongeloof, die schrik heeft wel een uur geduurd. Het mooie was dat iedereen elkaar liet, dus iemand die hilde werd niet meteen besprongen en getroost. Na een uur kwamen er ook vragen en tegen de middag wilde men ook weer iets doen. Sommigen wilden weg (en dat hebben we geregeld), anderen wilden gewoon wat rondlopen op het kamp en een heleboel mensen wilden nog met Lothar en mij praten.

We hebben de hele dag geluisterd. Naast het verdriet over de dood van Paul kwam er ook heel veel oud zeer naar boven. Het gevoel van schrik, verlatenheid, ongeloof dat er bij een aantal mensen is door hun ervaringen, komt bij zo'n gebeurtenis weer snel omhoog.

's Avonds werd het lichaam van Paul vanuit het Britse ziekenhuis naar de B-cie gebracht. Twee hospikken zijn gaan afleggen en hebben ervoor gezorgd dat hij opgebaard kon worden. Ik ben daar een deel van de tijd bij geweest, om hen te steunen wanneer het te veel voor ze werd. Maar ze wilden doorgaan. Ze wilden hun maat er zo mooi mogelijk bij laten liggen.

De keukengroep ruimde hun koelcel leeg, en daar heeft Paul toen opgebaard gelegen. De mensen die dat wilden, konden afscheid van hem nemen. En dat waren er veel. Omdat het voor een aantal de eerste keer was dat ze een dode zagen, ben ik in die koelcel blijven staan. Wanneer ze het heel moeilijk kregen, gingen we samen naar de koffiekamer waar Lothar hen dan opving. Het ging naadloos. Ik heb zelden meer 'samenheid' ervaren dan toen.

De dag daarop, zondag, was er een herdenking op de b-cie door de aalmoezenier (Paul was Rooms-katholiek) en door mij op de a-cie en de staf. Daarna is Paul naar Nederland gebracht. Ik heb het zelf heel moeilijk gehad bij de gedachte aan zijn ouders. Ze kregen tien dagen voordat hun zoon voorgoed terug zou komen inderdaad hun zoon terug. 27 jaar, net een baan gevonden, een etage, een vriendin. Dood,

in een aluminium kist. Op een vliegveld bij Eindhoven konden ze hem afhalen.

Wat hier opvalt, is het aantal opa's en oma's dat in Nederland overlijdt. Ik wist het niet maar het blijkt inderdaad zo te zijn dat er meer kans is dat opa's en oma's tussen de herfstvakantie en de jaarwisseling overlijden dan in een andere periode van het jaar.

Jongens die bericht krijgen dat hun grootouder is overleden, krijgen geen vrij van Defensie om naar de uitvaart te gaan. Wanneer ze zelf nog vrije dagen hebben, en we kunnen ze op tijd die kant op krijgen, gaan ze natuurlijk wel naar Nederland. Sinds kort maken we gebruik van Sitcen (het situatie-centrum in Den Haag): samen met de jongen maak ik een toespraak voor de grootouder. Die gaat per fax naar Sitcen. Daar zorgt men ervoor dat de toespraak op tijd bij de ouders is. Hij wordt gebracht door een maatschappelijk werker, binnen 24 uur nadat wij hem hier op de fax hebben gedaan. De jongen is er dan toch een beetje bij tijdens de uitvaart, ook al wordt zijn toespraak door een ander voorgelezen.

Afgelopen week kwam er weer een bandje van een uitvaart, waarbij zo'n uitspraak door de beste vriend van een soldaat hier werd voorgelezen. Heel indrukwekkend. Voor de jongen hier ook een mooie manier van afscheid nemen. Hoewel hij er niet bij was, was hij er toch. We geven hier iemand vrij, zodat hij op zijn eigen kamer of in zijn eigen *pre-fab* tijd heeft om stil te staan bij de uitvaart. Het blijkt goed te werken. Gelukkig. Het lijkt me soms heel moeilijk om zo ver van huis zulke dingen mee te maken.

Dergelijke berichten overbrengen is niet het leukste werk. Gisteren moest ik een jongen gaan vertellen dat zijn zusje acute leukemie had en stervende was. Met helikopter en vliegtuig gaat zo iemand dan zo snel mogelijk naar huis, wanneer de strijd om ons heen en het weer het toelaten. Bij deze jongen is het gelukkig gelukt.

De situatie is iets veranderd. Dat hebben jullie al gemerkt: Bosnië staat niet meer iedere dag op de voorpagina. Dat betekent dat het hier rustiger is geworden en dat we wat minder gespannen rondlopen. We hoeven niet meer constant alert te zijn op bunkeralarm.

Aan de andere kant zijn er ook minder prettige dingen. De *body-exchanges* vinden nu plaats. In de afgelopen tijd zijn er natuurlijk veel mensen omgekomen. In de bergen, buiten het dorp. De strijdende partijen geven elkaar nu de doden. Hier in het dorp legt men dan een rij lijken neer. Sommigen zijn al een hele tijd geleden overleden. De mensen uit het dorp moeten dan komen om ze te identificeren.

De eerste keer dat het gebeurde, wisten we daar niets van en liep ik toevallig voorbij. Huilende mensen op de stoep en op de weg de doden met kisten voor de geïdentificeerden. Het was zo afschuwelijk! Moet je je voorstellen dat je een hele tijd niet weet waar je partner, vader of broer of kind is, en hem dan zo weer moet zien. Ik ben naar de groep vrouwen toegelopen. Dat ging vanzelf, en ze zagen dat het ook mij veel deed. Ik stond zelf bijna ook te huilen. Zo hebben we een hele tijd gestaan, elkaar vasthoudend.

Geen schoten, maar toch weer een benadrukking van de oorlog. Wat mensen elkaar aan kunnen doen! Wij zijn dan echt geen haar beter, daar ben ik van overtuigd. Wanneer ik nu langs die weg loop, wenken een paar vrouwen me naar binnen. En hoewel ik geen koffie-fan ben, drink ik dan van de bruine drap met veel suiker. Soms hoef je geen taal te spreken om toch samen te kunnen communiceren.

Het is druk. Behalve de individuele gesprekken, die meestal spontaan plaatsvinden, heb ik weer bijeenkomsten gepland. Gisteren was het mooi weer en zaten we buiten in een kring. Onderwerp: alle publiciteit rond de luchtmobiele brigade laat het transportbataljon als het ware verdwijnen. Jongens stelt dat hevig teleur. Hoe ga je daarmee om, weet je nog waarom je hier wilde werken, wordt aan die idealen getornd wanneer de krant niet over je schrijft, etc.

In andere groepen komen echter weer andere dingen naar boven. Zo zijn er vorige week twee voertuigen door een brug gezakt en 5 meter omlaag gestort in de rivier. Geen gewonden, gelukkig, maar men was danig onder de indruk. Dat roept behalve de vraag hoe dat kon gebeuren, ook vragen op als: er kan hier dus van alles misgaan, heb je daar wel eens over gedacht? En, wat zou het voor jou zelf betekenen? Was je wel beducht voor het gevaar hier, en wat is gevaar? Ben je wel eens bang, en wat doe je dan?

Oorlog

Een jood kwam bij zijn Rabbi en vroeg:

“Rabbi, u bent een zeer wijs man,
vertelt u mij: komt er oorlog?”

“Er komt geen oorlog,” zei de Rabbi,
“maar er zal zo’n strijd voor vrede zijn,
dat er geen steen meer op de andere zal staan.”

Zo ziet het er hier ook uit. Je wordt triest van een kapot geschoten huis. Zeker wanneer je er net al tientallen hebt gezien. Ik word triest, wanneer ik in de puinhoop een bijna verbrand wiegje zie staan. Of een gasfornuis. De mensen zijn vaak op tijd gevlucht, maar die beelden laten zo duidelijk zien dat in zo’n huis mensen hebben gewoond. Een familie, een gezin, met dromen en verwachtingen van de toekomst. Gewoon, mensen zoals wij. Dat is allemaal kapot geschoten. Niet alleen het huis, maar al die verwachtingen, al die vanzelfsprekendheden. Kinderen die al die dingen meemaken; hoe lang zal het duren voordat zij weer veiligheid voelen en weer echt in een toekomst geloven?

Op zondag, wat doe jij dan?

Zondag, onze enige 'vrije' dag. Wat doe jij dan? Uitslapen? Laat opstaan, lekker douchen. Naar de lunch toe. Om daarna nu eindelijk eens aan al die brieven te beginnen die je al veel eerder had willen schrijven?

Voor veel mensen is de zondag nog steeds pas echt, wanneer ze naar de kerk zijn geweest. Maar er zijn ook mensen die, om heel verschillende redenen, daar helemaal geen zin in hebben. Daar de zin niet van inzien. Ik weet niet tot welke groep jij behoort. Toch is het helemaal zo gek nog niet om op zondag eens bij een aantal dingen stil te staan. We werken zo hard hier, de dagen rijgen zich in een hoog tempo aan elkaar. De tijd vliegt voorbij. Zo af en toe eens stilstaan bij wat er gebeurt, bij wat dat voor jou betekent, kan juist iets toevoegen aan het alledaagse bestaan. Sommige mensen vinden dat in het naar de kerk gaan. Maar ook mensen die geen binding met een kerk meer voelen, kunnen behoefte hebben om even op adem te komen. Die mogelijkheid is er, al noem ik dat geen kerkdienst maar een overdenking. Ik heb zelf niet een kerk als achtergrond. Zal dus ook geen kerkdienst leiden. Maar ik geef wel de mogelijkheid om te overdenken, op zondag. Even, een half uur, stilstaan, op adem komen. Zondag, jouw enige rustdag. De dag voordat je er weer tegenaan moet, een hele week lang. Moet je dan opstaan om naar een overdenking te komen? Nee, laten we daarover eerlijk zijn: je moet niets. Toch zou je het een keer kunnen proberen. Misschien dat je het daarna toch zo gek niet vindt. Even stilstaan, met elkaar, om vervolgens er weer vol gas tegenaan te gaan, de nieuwe week in. Op 24 april en op 1 mei zullen er zulke overdenkingen zijn. Informatie zal ik aanplakken bij de compagnieën. Weet in ieder geval dat je van harte welkom bent.

*Immy Beijer
Humanistisch raadvrouw*

Bericht uit Bosnië

*Je kijkt me aan.
Je ziet me staan bovenop de vrachtauto.
We zijn spullen aan het uitladen.
Spullen die de mensen in jouw dorp hard nodig hebben.
We hebben de tocht naar jouw woonplaats niet zonder hindernissen kunnen maken.
Telkens weer werden we tegen gehouden, mochten we niet verder rijden.
Elke keer bij een road-blok moesten we weer uitleggen wat we kwamen doen.
Ondanks het feit dat we zo duidelijk berkenbaar waren, met onze vn-vrachtwagens,
en onze blauwe baretten.
Moesten we weer papieren laten zien.
Elke keer weer moesten we stoppen voor mannen die achteloos een automatisch
geweer over hun schouder hadden hangen.
Ze waren niet bang geweest om te schieten.
We zijn hier alleen maar omdat we humanitaire goederen rijden.
En jullie hebben de spullen nodig.
En, nu kijk jij me aan.
In je eigen camouflage-pak. Je hebt zelfs een koppel om.
En, in je handen een geweer.
Nu nog van hout.
Maar, hoelang duurt het voordat ook jij zo'n wapen hebt.
Je kijkt vragend omhoog. "Hebben jullie snoepjes."
Ik spring van de vrachtauto en geef jou en nog een paar andere kinderen wat
pepermunt.
En, ik vraag me af, hoe jij me aan zal kijken, over een paar jaar, wanneer ook jij
de leeftijd hebt om soldaat te worden.*

*Immy Beijer
Busavaca, Bosnië*

Kan je soms niet beter gewoon gek zijn?

*Ergens tussen de heuvels staat een groot gebouw,
Daar, geïsoleerd wonen de gekken.
Met waterhoofden, vergroeide en verkrampde lichamen.
Ze zoemen de hele dag wat voor zich uit.
Soms, trekt hun tandenloze mond een grimas.
Ik wil graag geloven dat ze lachen.*

Het stinkt in het gebouw.
Er is bijna geen eten.
Er is trouwens van niets erg veel.
Geen kleur, geen afleiding, geen aandacht.
Militairen zorgen soms voor nooddrantsoenen.
En diesel, om de temperatuur dragelijk te houden.
Dat is al heel wat, want wanneer er buiten een oorlog wordt gevoerd,
hebben gekken nu eenmaal geen prioriteit.
Soms wanneer er buiten weer gevochten wordt,
zitten ze dagen zonder verzorging.

Kinderen, volwassenen en ouderen, allemaal gek.
Ze liggen in bed, kruipen over de vloer, zitten te wiegen.
Voor een sigaret of voor een snoepje,
achtervolgen ze me door het hele gebouw.

In de tuin sta jij te graven.
Ben jij ook gek?
Je delft graven met een pikhouweel en een schop.
Wanneer je gek was, zouden ze je toch geen gereedschap geven?
Je blijft doorgaan.
Totdat je derde graf ook klaar is.
Dan pas kijk je op.

's Avonds worden er drie uitgehongerde lijken
verpakt en gelegd in de kuilen die jij vanmiddag hebt gemaakt.
Je gooit de brokken aarde terug.
En, wanneer je ermee klaar bent, kijk je me weer aan.

Misschien ben jij zo gek nog niet.

Immy Beijer
Busavaca, Bosnië

Wanneer kunnen we weer bloemen plukken?

*De lucht is stralend blauw.
Wolkenloos.
De zon schijnt.
Het ruikt naar lente overal.
Na een winter met veel sneeuw,
veel regen en veel modder,
lijkt het eindelijk opgeruimd.*

*Het is stil.
Je hoort alleen wat mensen praten,
en in de verte blaft een hond.
Er wordt al een week niet meer geschoten.
Geen inslagen van mortieren meer.
De mannen lopen niet langer met hun
wapens machteloos te zijn.
Ze hebben de wapens al een week
niet meer nodig.
Kinderen lopen op straat.
Ze mogen weer naar school.*

*Het is voorjaar.
Buiten ruikt het naar belofte.
In de berm staan langs de kant
van de weg bosjes met gele
primula's te bloemen.*

*Ik wil er wat uitsteken,
om mee naar binnen te nemen,
om ook binnen de vrede
welkom te beten.
Een ongewapende man rent op me af.
Hij trekt het zakmes uit mijn handen:
Overal liggen nog mijnen.
Je moet nog geen primula's uitsteken,
je kunt nog steeds geen bloemen plukken.*

*Het zal nog een hele tijd duren
voordat het echt lente wordt.*

Immy Beijer

- 1 Enkele gedeelten van de bijdrage van Immy Beijer zijn eerder gepubliceerd in *Ego, Maandblad van de humanistisch geestelijk verzorgers bij de krijgsmacht*, februari 1994 (p. 11), juni 1994 (p. 11) en april 1995 (p. 9).

Vooraf

Op 8 december 1993 vertrekt het fregat Hr. Ms. Van Kinsbergen voor een trip van een half jaar naar de Adriatische Zee. Het schip zal op 31 mei 1994 weer terugkeren in Den Helder. Het betreft een uitzending in het kader van de handhaving van het vn-Embargo ten aanzien van Klein-Joegoslavië. Ik ben er als geestelijk verzorger aan verbonden en heb het schip en de bemanning 'geadopteerd'. Deze term druk de rechtstreekse betrokkenheid en verbondenheid uit met de bemanning en de achterblijvers.

Met dit verhaal wil ik een indruk geven van mijn ervaringen als (enige) geestelijk verzorger aan boord van Hr. Ms. Van Kinsbergen. Ik doe dit aan de hand van een aantal fragmenten uit brieven die ik gedurende dat halve jaar schreef. Daarbij beperk ik me tot enkele karakteristieke sfeertekeningen die ik illustratief acht voor mijn beleving van deze lange reis. Om die fragmenten van een context te voorzien zal ik eerst inzicht geven in de omstandigheden en een aantal complicerende factoren die mijn leven en werken aan boord bepalen.

Joop Flokstra

De bemanning van de Hr. Ms. Van Kinsbergen bestaat uit 190 mensen die zes maanden lang samen moeten leven op een schip dat ongeveer 140 meter lang en 14 meter breed is. Er bestaat een indeling naar dekken, hutten en verblijven. Hier wordt door de bemanning gewerkt, geslapen, gegeten, gedronken, ontspannen en gefeest met alle genoegens en ongenoegens van dien. De privacy is er, in de meeste gevallen, teruggebracht tot het eigen bed met een gordijntje ervoor.

Er zijn mannen en vrouwen aan boord in verschillende rangen en groepen, te weten officieren, onderofficieren en manschappen. Iedereen is gespecialiseerd op een bepaald vakgebied. Iedere groep, door de rangen bepaald, heeft een eigen verblijf om in te eten, te drinken en zich erin te ontspannen. Voor de officieren draagt dat verblijf de naam *Longroom*, voor de onderofficieren De Gouden Bal, voor de korporaals om geografische redenen De Kelder en voor de manschappen Het Caf. Dit laatste staat voor cafetaria. Als geestelijk verzorger ben ik één van de weinigen aan boord die (in principe) in alle verblijven welkom is.

In de regel wordt er 15 à 20 dagen aan één stuk gevaren (ongeacht weekeinden en feestdagen) waarna er 3 à 4 dagen worden doorgebracht in een haven. Dat zijn de momenten waarop men zich (echt) wil ontspannen en afstand kan nemen van de overwegend routinematige werkzaamheden. Tijdens het varen in het gebied waar de taak moet worden uitgevoerd, de *Box*, wordt er continu gewerkt. Dit gebeurt in 4 diensten, 7 uur op en 5 uur af, vervolgens 5 uur op en 7 uur af.

In de 5 en 7 uur waarin men 'af' is, is er gelegenheid om te eten, video of tv te kijken

en andere vormen van ontspanning te vinden. Men moet er ook in slapen, douchen, brieven schrijven, administratieve rompslomp afhandelen, en weer eten. Alles wat enigszins kan bijdragen tot het afreageren van vermoeidheid, spanning of *understress*, is geconcentreerd in deze uren.

Tijdens de taakuitvoering van het schip in de Box is er sprake van een opmerkelijke tegenstelling. Het patrouilleren voor de kust van Montenegro en Klein-Joegoslavië is van een grenzeloze saaiheid. De bemanning moet niettemin in een hoge staat van paraatheid verkeren in verband met het onmiddellijk doel- treffend kunnen reageren op gevaarlijke omstandigheden.

De aard van de inzet van de bemanning van het fregat, de intensieve samenlevingsvorm en het lang van huis zijn, vormen naast andere, persoonlijke redenen aanleiding om mij te 'gebruiken' als gesprekspartner, praatpaal, vraagbaak, vertrouwensman, bemiddelaar en adviseur in lastige kwesties.

Het leven aan boord vormt een gecomprimeerde afspiegeling van de dagelijkse samenleving en is qua gemeenschap te vergelijken met een dorp. Niet onbelangrijk is dat het leven thuis van ieder van die 190 mensen 'gewoon' doorgaat. Er zijn mensen vertrokken met ruzie en/of andere problemen, er worden kinderen geboren, ouders en/of kinderen zijn ziek en er overlijden familieleden. Men wordt goed op de hoogte gehouden want er zijn vele en goede communicatiemogelijkheden.

Wat het aspect van de thuissituatie betreft onderscheidt mijn leefsituatie zich niet van die van de anderen. Waar het mijn positie, functie en werk aan boord betreft ligt dat echter anders. In de eerste plaats ben ik geen militair. Wel draag ik rangonderscheidingstekens. Ik heb een rang gelijkgesteld aan die van de Hoofden van Dienst, één lager dan die van de commandant. Ten tweede ben ik, waar het de inhoud van het werk betreft, verantwoording verschuldigd aan het Humanistisch Verbond in casu mijn Hoofd van Dienst. Ten derde is het mijn inzet om in principe voor *iedereen* aanspreekbaar te zijn en te blijven. Dat wil zeggen dat mensen met mij persoonlijke en vertrouwelijke gesprekken moeten kunnen (blijven) voeren indien zij dat wensen. Dat geldt zowel voor de matroos-wasser, onder in het schip, als voor de commandant boven in zijn kajuit en al die anderen daar tussenin.

De geringste twijfel aan mijn hantering van de geheimhouding zou, onder de gegeven omstandigheden, het werken onmogelijk maken. Betrouwbaar zijn en blijven vind ik essentieel en een groot goed, waar ik veel energie in investeer. Dit vraagt omzichtig manoeuvreren van mijn kant. Het hanteren van de doorgaande stroom van vertrouwelijke informatie beleef ik, in deze omstandigheid waarbij we op elkaars lip leven, als zwaarder dan anders.

Als (humanistisch) geestelijk verzorger ben ik een vreemde eend in de bijt van de bemanning. Om mijn positie af te bakenen en mijn manier van werken (en zijn) te profileren investeer ik in het begin van de reis veel in het persoonlijk kennismaken. Door 'aanwezig' te zijn laat ik zo veel mogelijk horen, zien en voelen wat men van mij mag verwachten; namelijk persoonlijke aandacht voor ieders individuele leven

binnen het geheel van de samenleving aan boord.

Daarnaast oriënteer ik me op het gebied van de sfeer. Waar nodig en waar mogelijk stimuleer ik gezamenlijke (ontspannings)projecten. Daartoe neem ik onder andere de eindredactie van de 'dagelijkse' Nieuwsbrief op me en ontwikkel ik een quiz: Per Seconde Grijzer. Deze quiz wordt met hulp van anderen 4 maanden lang gespeeld. Mijn initiatief tot een inzamelingsactie voor de Doe een Wens Stichting, een stichting die een droomwens van ongeneeslijk zieke kinderen vervult, wordt door de gehele bemanning enthousiast en met veel inzet tot een terugkerende ludieke happening gemaakt.

Brieffragmenten

Maandag 20 december 1993, in de Adriatische Zee: Wat is de tijd diffuus; 't is dat ik weet dat ik nu in de Adriatische Zee vaar, anders zou ik iedere notie van tijd en plaats kwijt zijn. In nog geen 14 dagen tijd is die notie grijs geworden. Grijs, grijs, marine grijs. Ik heb me vanavond 'gelukkig' kwaad gemaakt omdat twee 'vreselijke' technici een menselijk probleem c.q. een probleem met mensen op een materiële wijze aan het bespreken, behandelen en oplossen waren. Mijn uitbarsting van felheid had in ieder geval het effect dat zij even pas op de plaats maakten en zich gingen realiseren dat niet zij het grootste probleem hadden maar dat degene waarover gesproken werd met een probleem kampt. Ik maakte mijn opstelling in dat gesprek aan hen duidelijk en dat ik er niet zat om hen vliegen af te vangen, maar om ze behulpzaam te zijn om weloverwogen, genuanceerd en met respect voor de persoon in kwestie aan de moeilijkheden te werken. Voor mij was dit plezierig omdat het mij ook hielp bij mijn innerlijke plaatsbepaling zo vroeg in de reis. Niet een ankerplaats, maar een coördinaat, een al bekend coördinaat van een route die mij eigen is.

Zaterdagochtend ben ik vroeg opgestaan. 's Avonds van 20.00 tot 23.30 uur geslapen om vervolgens de hele nacht in het schip te zijn. Zondagochtend om 8.00 uur gaan slapen. Tot 11.15 uur wakker gelegen, toen maar opgestaan. Om 19.00 uur naar bed tot 23.00 uur om vervolgens tot 5.30 uur te werken. Maandagochtend naar bed, tweeënhalve uur geslapen en wakker geworden van het schieten (een oefening) en daarna niet meer geslapen. Het is nu half tien en ik voel me een beetje gedesoriënteerd. Het allerergst op dit moment is het missen van liefhebbende aandacht. Gewoon een mens in mijn omgeving die zichzelf is, zonder angst, zonder de negatieve gedragingen van mensen in een hiërarchisch systeem. De onderlinge waardering en het respect voor elkaars anders zijn is momenteel van een droevig niveau.

Ik heb veel gesprekken. Een rode draad vormt daarin de geringe mate van waardering voor anderen, vooral voor de lagere in rang. Emoties zoals verdriet, aardig zijn, geraakt zijn, bang zijn, ontroerd zijn mogen nauwelijks getoond worden. Boosheid, cynisme en irritatie worden breed uitgemeten.

Vandaag ging voor het eerst het *Boardingteam* (het onderzoeksteam) aan boord van een ander schip om de lading te doorzoeken en de papieren te controleren. Dit gebeurt bij schepen waarvan verondersteld wordt dat zij het wapenembargo schenden. In de voorgaande tijd heb ik op diverse plaatsen de discussie opgestart over de mate van geweldsuitstraling dat dit team zou moeten/mogen hebben om zijn taak te kunnen doen. De wijze van denken over de mensen die op de te onderzoeken schepen varen, lijkt zich te nuanceren. In het team is men toch gaan praten over de beelden die ieder persoonlijk heeft ontwikkeld ten aanzien van de opvarenden van vermeende blokkadebrekers.

In zee, zondag 26 december (2e kerstdag) 20.30 uur: Ik heb een onvast handschrift, omdat we met volle vaart afvaren op een mogelijke blokkadebreker. Een tanker. Dit is geen ongevaarlijke onderneming, omdat deze tanker opzettelijk de territoriale wateren van Klein-Joegoslavië indrijft. Zij zeggen onbestuurbaar te zijn en te drijven op de stroom. Alleen zijn de wind en de stroming precies omgekeerd. De helden hier aan boord ruiken hun kans om de pers te halen.

Het leven is momenteel grotesk. Voor me staat een kerstpakket van het Protestants Interkerkelijk Thuisfront. Prima timing, je kunt er zo de oorlog mee in. Een blikje knakworstjes, een potje mosterd, een blikje paté, een Tupperware doosje, een *VN peace keep* pennetje, een zakje drop, een doosje pinda's en een kaarsje voor in de 'bange uren', zoals nu. Een schrijfmapje en een aantal afzichtelijk vrolijke 'soldatenkaarten' completeert het geheel.

Ik weet niet precies wat ik voel maar ik ben kwaad, bang, ongerust en vreselijk alleen. Ik heb het idee dat er een soort 'stille campagne' tegen mij op gang wordt gehouden door de Hoofden van Dienst. Blijkbaar hebben zij moeite met mijn manier van aanwezig zijn. Mijn deelname aan het Hoofden van Dienst-overleg met de commandant stond hen van het begin af aan niet aan. Daarnaast heb ik veel en goed contact met hun personeel. Dat is hen soms, zo lijkt het, zeer onwelgevallig. Achter mijn rug om wordt er nogal denigrerend over mij en mijn werk gedaan. Mijn hutmaatje, de dokter, 'rapporteert' mij daar uitvoerig over. Voorlopig laat ik het maar gewoon betijen tot zij werkelijk actie ondernemen, maar ik vind dit absoluut niet leuk.

*Mijn hart zit gevangen
ingeklemd in
tussendekse lagen.*

*Mijn hart zit gevangen
afgescheiden door
schotten en spanten.*

*Mijn hart zit gevangen
drijvend op
een eindeloze zee.*

*Mijn hart zit gevangen
in een tegengestelde koers.*

In zee, 14 januari 1994: 'De juiste tijd is 06.30 uur', 'Hazardstate is One', 'Air Raid Warning is Alfa', 'Start DESOT and Commsplan as perscripted,' wordt er door de scheepsintercom geroepen. Er wordt veel gecommuniceerd in dit soort koeterwaals. Vannacht heb ik onder andere muziek gedraaid voor de mensen die de 'donkere' wacht lopen. Ik vond dat leuk om te doen. Grappig om te merken dat er nogal wat mensen naar mij toekomen wanneer ik zo in de weer ben met die CD-schijfjes. Tussendoor ontspringen zich de leukste gesprekjes over de invloed van muziek op iemands leven. Muziek blijkt weer eens een medium om belangrijke gebeurtenissen in iemands leven mee te verbinden.

In zee, 19 februari 21.00 uur:

*Voor de kust van...
Turend over zee
traceer ik de kust
en denk
aan een rivier.
Vorsend langs die rivier
vind ik een stad
en denk
aan een plein.
Blikkend op dat plein
bezie ik de mensen
en denk
aan de heuvels.
Starend naar het gat
zie ik een schoen
en denk
aan het geschut.
Wegkijkend naar opzij
weet ik het toch
en denk
aan het ongerijmde,
ik, turend over zee
de kust tracerend*

*en denk,
het buigende riet
aan een rivier.*

In zee, 28 maart 19.10 uur: Vanmiddag met Freek gesproken. Zijn vader heeft waarschijnlijk kanker. Er zijn onderzoeken opgestart; alles is erg onzeker. Hij stond al een poos op de brug naar buiten te staren. Kijkend naar de kust van Albanië en Montenegro. Ik ben op een gegeven moment bij hem gaan staan, zonder iets te zeggen. Wij stonden een poos samen te zwijgen en te kijken. Zwijgen en kijken en voelen. Je verloren voelen in heel die wijsheid. Overweldigd door de machteloosheid van hier te staan en ergens anders te willen zijn. Je niet meer alleen willen voelen, verlangen naar iemand waar je op dat moment bij wilt zijn, in wiens buurt je wilt zijn. Met kleine woordjes kwam er omzichtig een 'gesprek' op gang met vele en lange stiltes. De andere mensen op de brug trokken zich, zo leek het, als vanzelf terug. Er werd ruimte gemaakt. Ruimte die ingevuld werd met langzame zinnen, bange gedachten en een bonkend gemoed. Freek moest zo nu en dan iets doen dat met zijn werk op de brug te maken had. Geen moment heb ik het idee gehad dat het gesprek daardoor zou stoppen, wat ook niet gebeurde. Freek sloot telkens weer aan bij waar we gebleven waren. Ik liet hem daartoe het initiatief. Wonderlijk hoe de diepte van het contact zich rond de stiltes manifesteerde. De woorden vormden de contouren van het gezwegene. Een ontroerende ervaring.

Het gesprek c.q. gezwijg werd afgerond doordat er nieuw personeel op de brug kwam en er iemand anders was die mij wilde spreken. Zelfs toen nog moet er iets van een doorzichtige koepel om Freek en mij heen hebben gestaan, want zij stokten en draaiden af en gingen ergens anders staan.

Momenteel heb ik geweldig veel werk. Ik ben onder andere gevraagd om als gespreksbegeleider en conflicthanteerder op te treden in een uit de hand lopend conflict tussen de Eerste Officier en 3 van de 4 Hoofden van Dienst. Vanmorgen escaleerde één en ander gigantisch. De communicatie en dus de onderlinge verhoudingen zijn behoorlijk verstoord. Het management van het schip komt hierdoor onder druk te staan. Het ontbreekt aan wederzijds respect en begrip, hetgeen zijn uitwerking heeft naar de rest van de bemanning. Ik vind het niet gemakkelijk om me in dit 'wespennest' te steken, want eigenlijk speel ik er zelf ook een rol in. Ik heb door mijn werkzaamheden en wijze van werken op verschillende manieren met de Eerste Officier en de Hoofden van Dienst te maken. Vrijdag en zondagochtend heb ik min of meer zelf nog een aanvaring gehad met de Eerste Officier. Door de Hoofden van Dienst wordt ik inmiddels 'op handen gedragen', wat het ook niet simpeler maakt. Het is spannend, leuk en ingewikkeld, maar daar houd ik wel van.

In zee, 10 april: Ik voel me vreselijk moe, afgetobd en energieloos. Ik geloof dat ik nu een echte 'dip' beleef.

*Ik voel me als moegevlogen.
Lig uitgeblust te hijgen in een haag.
Me wegdrukkend voor de kater van de werkelijkheid
op zoek naar het vertrouwd veilige nest
van wat eens was.*

*Het nu is onbedekte huiverigheid,
een ongedekte cheque,
onverzekerd niet weten.*

De laatste dagen raak ik sneller geprikkeld. Ik moet even wat gas terugnemen en me meer op mezelf concentreren.

In zee, 28 april 19.10 uur: Uit de praatjes en serieuze gesprekken blijkt dat veel mensen tegen het einde van de reis aan hikken. Alles is door hen al 'duizend' keer gedaan. "Het schiet niet op, meneer!" Men ervaart weinig waardering voor de verrichte werkzaamheden en wat 's nachts wordt gedaan, wordt overdag weer teniet gedaan.

Het ziet er niet naar uit dat dat de komende maand zal veranderen. De rek lijkt er op dit moment enigszins uit te zijn. De (over)gevoeligheid voor opmerkingen en geintjes is opmerkelijk hoog. Men accepteert minder van elkaar. De onderlinge spanningen lopen op en de individuele gespannenheid neemt toe. Ik merk dat ik het ingewikkeld en lastig vind hoe de commandant op de hoogte te brengen van mijn bezorgdheid. Ik overweeg een advies voor 1 of 2 dagen prestatieverlof in de volgende haven.

Weer in zee, 14 mei 22.00 uur: Ik voel me hopeloos, ik merk dat alles in me zich verzet tegen weer naar zee gaan. Ook al weet ik dat dit de laatste patrouille zal zijn. Die moet toch eerst nog gevaren worden, wil het echt ophouden. Hoewel ik ergens wel voel dat de blijdschap hierover er ook zit, kan ik daar nu niet goed bij. Eerst maar eens de muziek verzorgen voor de 'kerkdienst'. Het stukje orgelmuziek uit de film *Blue*, daar heb ik zelf wel zin in.

Het kost me alle moeite om mijn aanwezigheid hier als zinvol te ervaren. Ik mis iedere vorm van zelfvertrouwen om 'het schip in te gaan', dus doe ik het. Later. Door me schoorvoetend en omzichtig open te stellen voor anderen, met behoud van contact met mijn eigen onzekere gevoelens, kan ik weer merken dat mensen weten waarvoor zij mij kunnen 'gebruiken'.

16 mei 22.00 uur: Al weer een hele dag in de zee van tijd verdwenen. Vanaf vanmorgen aan één stuk door bezig geweest. Er zijn meer mensen die tegen het einde van de reis aan hikken.

In zee, 20 mei: Vannacht een evaluerend gesprek gehad met de Eerste Officier over het belang, de plaats en werkwijze van de geestelijke verzorging aan boord van een schip. Het gesprek schoot alle kanten op. Emotioneel zat ik er goed in, merkte ik. Ik kon telkens goed ervaren wat zijn uitspraken bij mij oproepen. De energie die dat opleverde kon ik gebruiken zonder de Geraaktheid, de Kwaadheid, de Ergenis, de Hilariteit, de Vrolijkheid en het Cynisme zelf te worden. Slapen was me na deze vertoning niet meer vergund. Ook niet nadat ik bij Janet Winterson las: "Geen veiligheid zonder risico en wat je op het spel zet onthult wat je waardevol vindt. Artemis stond op en liep weg, zonder om te kijken maar zich bewust van de afdrukken die haar voeten in het zand achterlieten. Toen ze eindelijk na een zware klim het voorgebergte had bereikt waar de bossen aan de steile rand grensden draaide zij zich om en keek terug. Ze zat niet te wachten, ze ging terug met haar gedachten. Ze probeerde er achter te komen wat het was dat haar hier had gebracht. Wat het was aan haar zelf. Ze was veilig nu." (Uit: *Kersen Kruisen*).

Vooraf

In de periode van 26 juli 1994 tot 14 februari 1995 ben ik met het *Support Command*, dat tot taak had de bevoorrading van het Luchtmobiele Bataljon, uitgezonden naar Lukavac, gelegen op ongeveer 15 kilometer van Tuzla.

Het *Support Command* bestaat uit ongeveer 450 mensen, waarvan elke 2 maanden een derde wordt vervangen. De militairen komen van diverse kazernes in Nederland en Duitsland. Met een deel van hen heb ik kennis gemaakt tijdens de VN-opleiding van 2 weken in Ossendrecht vlak voor vertrek naar Bosnië.

In Lukavac is *Support Command* ondergebracht op een voormalig fabrieksterrein, waar nog met bruinkool werd gestookt. Alles is bedekt met een laag stof. 's Winters is de sneeuw na één dag al donkergrijs. De vorige 'rotatie' is er echter in geslaagd hier een leefbaar geheel van te maken. We slapen in gebouwen en buiten staan zogenaamde natte *prefabs*. Per *prefab*: 4 wc's, 4 pisbakken, 6 wasbakken en 4 douches. Behalve de commandant beschikken slechts de hulpverleners (psycholoog, maatschappelijk werker, aalmoezenier en raadsman) over een eigen slaap-, annex werkruimte. Voor recreatie kan men terecht in de Kolenkit, waar harde muziek wordt gedraaid, in de rustige Kolenhoek voor een praatje of een spelletje, in de TV-zaal, waar RTL4 en RTL5 ontvangen kunnen worden en in de fitnessruimte. Verder is er nog een bibliotheek. Er wordt twee keer per dag appèl gehouden: 's morgensvroeg ('s zomers om 07.00 uur, 's winters om 08.00 uur) en op het einde van de middag om 17.30 uur.

Gerard Snels

Brief- en dagboekfragmenten

Begin augustus: Het is voor mij wel even wennen aan het 'totale' karakter van het leven op een *compound*, aan het vaste dagritme (2 keer per dag appèl, vaste etens-tijden, siëstatijd, dagelijkse briefing), aan een verzorgd bestaan zonder boodschappen doen, nadenken over wat je zult eten, koken, afwassen, aan het gevoel opgesloten te zitten tussen prikkeldraad, aan het gegeven dat je niet zonder reden (en evenmin zonder vervoer, scherfvest en helm) naar buiten kunt. Van de andere kant gaat het er hier veel informeler aan toe qua omgang tussen militairen onderling dan op een Nederlandse kazerne.

Eén reden om de *compound* te verlaten is om hard te lopen. Ik heb meteen de eerste week geregeld dat mensen die dat wilden 3 keer per week (weliswaar op vaste tijden) buiten de *compound* konden hardlopen. Dat kan hier gelukkig met goed fatsoen. In de omgeving lijden mensen geen honger. Het is wat dat betreft anders dan in Somalië, waar, naar ik gelezen heb in een Duits tijdschrift, VN-militairen gewoon joggen te midden van uitgehongerde Somaliërs. Dat lijkt me nogal gênant.

10 augustus: Ik ben de afgelopen week meegereden met een konvooi dat via Busavaca naar Srebrenica zou gaan, waar het 12e bataljon van de Luchtmobiele Brigade is gelegerd, dat van hieruit bevoorraadt wordt. Nou ligt Srebrenica op ongeveer 130 kilometer hier vandaan, dus zou je makkelijk in één dag op en neer kunnen rijden. De verbindingsweg tussen de twee steden is echter door de Serviërs afgesloten. Daardoor zijn konvooien gedwongen via Busavaca te rijden, waardoor ze minimaal 4 dagen onderweg zijn. Maar als je van hieruit vertrekt, weet je nooit of je vanaf Busavaca door mag rijden richting Srebrenica, omdat de *clearance* daarvoor pas de avond ervoor aangevraagd kan worden. Wordt die geweigerd, dan moet je 2 maal 24 uur wachten voordat je een nieuwe aanvraag kunt indienen. Dat kan tot drie keer toe. Dat heb ik tijdens dit konvooi meegemaakt. Nadat we 3 keer tevergeefs om *clearance* hadden gevraagd, zijn we na 5 dagen weer teruggeden. Om vervolgens hier de spullen weer te lossen die we een week eerder hadden geladen (1 pallet met verse groente en fruit hadden we in Busavaca al als veevoer moeten achterlaten). Dergelijke ervaringen werken demotiverend en frustrerend bij de jongens. Het is overigens wel goed geweest voor mij om dat zelf een keer mee te maken – het lange wachten, het onverrichterzake terugkeren. Daarnaast heb je tijdens zo'n tocht alle gelegenheid met veel jongens en wat kaderleden nader kennis te maken, waardoor ze je bij gelegenheid makkelijker weten te vinden.

Begin september: Uitzending als continubedrijf. Als geestelijk verzorger ben je 24 uur per dag en alle dagen van de week beschikbaar. Dat geeft druk maar geeft je ook het idee – anders dan op de kazerne – ‘alle tijd’ te hebben. Zodra je buiten je kamer komt (en daarbinnen natuurlijk tijdens gesprekken) ben je in functie. Ook in de bar, bij het klaverjassen etc. Gelukkig zakt dat besef ook wel af en toe weg. Tenslotte heb je als geestelijk verzorger ook je ontspanning nodig en dat gaat wat mij betreft moeilijk samen met het besef in functie te zijn. Je leeft hier dicht op elkaar. Daarom heb ik me voorgenomen dagelijks 1 à 2 uur op mijn kamer door te brengen om voor mezelf wat te lezen en te schrijven om zo de voor mijn werk noodzakelijke afstand ten opzichte van mijn leefwereld te behouden.

8 september: Vandaag ben ik weer ingesprongen bij de bevoorradingsgroep (die zorgt voor het laden en lossen van alle spullen die met transporten meegaan). Dat vind ik zelf plezierig om te doen ter afwisseling. Het wordt bovendien erg op prijs gesteld en het biedt mensen de mogelijkheid om tussen de bedrijven door persoonlijke dingen te vertellen.

Zo vertelde vorige week iemand me over het dilemma waarvoor hij stond met betrekking tot de invulling van de maandelijkse beltijd van 5 minuten naar Nederland. Zowel zijn moeder als zijn verloofde stonden erop dat ze gebeld werden. Hij is toen 's avonds bij me langsgesproken en nadat duidelijk was dat hij eigenlijk zijn verloofde wilde bellen maar daarvoor geen conflict met zijn tamelijk dominante moeder (hij woont nog bij zijn ouders) aandurfde, hebben we bekeken hoe hij aan

zijn keuze vast kon houden en daarover duidelijkheid kon verschaffen naar zijn thuisfront.

18 september: Ik heb me in het begin terughoudend – waarschijnlijk te terughoudend – opgesteld. Gisteren kreeg ik van een oudere adjudant te horen dat hij mij aanvankelijk afstandelijk vond overkomen. Het had enkele weken geduurd voordat die eerste indruk bij hem werd weggenomen. Terughoudendheid, kat-uit-de-boom-kijken kan dus door anderen worden geïnterpreteerd als afstandelijkheid. Dat is zeker niet mijn intentie. Ik neem me nu vast voor dat bij de volgende rotatie (begin oktober) anders te doen.

Half oktober: De samenwerking binnen het hulpverleningsteam (psycholoog, maatschappelijk werker, aalmoezenier en ik) verloopt prettig. We hebben al snel een soort werkafspraken en taakverdeling gemaakt: de psycholoog doet de debriefinggesprekken, daarbij bij calamiteiten gesecondeerd door de maatschappelijk werker, die daarnaast de contacten met Sitcen (het situatie-centrum in Den Haag) onderhoudt, terwijl de aal en ik ons meer richten op de werkvloer en de zondagsdienst verzorgen. We hebben afgesproken dat ik op 3 kerkdiensten één bezinningsbijeenkomst verzorg. Op die zondagsdiensten komen tussen de 15 en 40 mensen. Ik heb ook een zanggroepje met begeleiding van een gitarist. Daar doen mensen enthousiast aan mee – van soldaat tot majoor. Het is wel veel werk om teksten te vinden die aansluiten bij het thema van de dag, zoals: het moeizame geluk, afscheid nemen en terugkijken, tijdsbeleving. Een enkele keer schrijf ik zelf een tekst op een bestaande melodie. Wij, hulpverleners, beginnen de dag na het ochtendappèl vaak met koffie/theedrinken bij de aal. Zo houden we elkaar op de hoogte van ieders bezigheden. We hebben veel krediet opgebouwd bij de commandant en anderen, mede omdat de goede samenwerking naar buiten toe zichtbaar is.

Eind oktober: Sinds ik terug ben van verlof loop ik 's avonds af en toe binnen bij mensen op hun kamers. In het begin heb ik daarvan afgezien, omdat ik bang was de weinige privacy nog meer aan te tasten. Maar nu blijken ze het zelfs leuk te vinden als je eens langskomt. Op de commandant en de hulpverleners na moet, zoals eerder gezegd, iedereen zijn slaapkamer delen met anderen. Dat vraagt een groot aanpassingsvermogen, zeker van militairen die thuis geen 'binnenslapers' zijn (niet op de kazerne slapen). Als het klikt tussen mensen op één kamer zie je soms dat er een soort buddy-verhouding ontstaat, dat contacten tussen met name mannen intiemer worden, dat ze elkaar meer toevertrouwen. Het pakt natuurlijk ook wel een anders uit, met als gevolg dat mensen hun kamer zoveel mogelijk mijden.

1 november: Vanavond kwam er iemand langs met de vraag of ik een lang gedicht voor zijn vrouw wilde doorlezen op eventuele taalfouten en wat ik ervan vond. Nou, ik vond het prachtig. Echt uit het hart gegrepen. Hij had me al eerder gedichten

laten lezen, dat was zijn manier om zijn gevoelens te verwoorden. Een manier die hij hier pas ontdekt heeft.

Een paar dagen geleden vertelde een sergeant me bij de koffie dat hij, nu hij hier zit, voor het eerst sinds hij zijn vrouw heeft leren kennen brieven aan haar schrijft. Hij is eigenlijk geen schrijver, maar heeft zichzelf er toe moeten dwingen om te schrijven en is er achter gekomen dat die manier van communiceren een heel nieuwe dimensie aan hun verhouding geeft.

5 november: Gisteren met de dokter naar Normedcoy geweest, het Noorse veldhospitaal hier ongeveer 10 kilometer vandaan. We hebben daar een sergeant bezocht die tijdens een patrouille in Srebrenica zwaargewond is geraakt en daarom per helikopter hierheen is gevlogen. Zodra zijn toestand stabiel is, wordt hij naar Split en vervolgens naar Nederland vervoerd. Hij was blij zijn verhaal in het Nederlands te kunnen doen en een bekend gezicht te zien (hij kende mij uit Schaarsbergen).

21 november: Vanavond was er in de eetzaal een bingo-avond, die druk werd bezocht. Komende woensdagavond wordt er een klaverjastoernooi gehouden. Allemaal initiatieven van de activiteitencommissie die zich bezighoudt met de vraag: wat kunnen we de mensen bieden nu de avonden langer worden en er 's avonds minder gewerkt kan worden?

Ik zit zelf ook in die commissie en heb de afgelopen woensdag in dat kader de wedstrijd Nederland-Tsjechië wat 'aangekleed': de tv-ruimte versiert met oranje crêpepapier, geregeld dat *Radio Support* rond de wedstrijd enkele Oranjeliederen draaide en een pool georganiseerd. Afgezien van de uitslag was het een zeer geslaagde avond.

Daarnaast zijn er diverse groepjes bezig met de voorbereiding van de komende feestdagen. Ik probeer met een paar mensen iets te maken van oudejaarsavond, waarbij vuurwerk nog een gevoelig punt is, in deze omgeving. Het zal wel voornamelijk siervuurwerk worden. Champagne en oliebollen zijn in Nederland besteld. Hopelijk zijn ze op tijd hier.

Eind november: Volgende week ga ik weer op verlof. De hele verlofregeling is overigens een onderwerp dat veel mensen op een bijna obsessieve manier bezighoudt. Nu hebben wij Nederlanders in vergelijking met andere nationaliteiten (zoals de Zweden die een jaar lang worden uitgezonden en in dat jaar recht hebben op 2 weken verlof) een riant verlofregeling: 22 dagen op een half jaar, op te nemen in twee maal twee weken of eenmaal drie weken plus één week. De meesten leven daar helemaal naar toe. Sommigen tellen de dagen af (net als het aantal dagen tot de rotatie). Ik krijg de indruk dat velen zonder dat vooruitzicht het nauwelijks of niet zouden redden een half jaar lang.

Het lijkt iets typisch Nederlands, die hang naar huis en haard. Dat heeft ook een andere kant. Nederlanders gebruiken hun improvisatievermogen om thuis als het

ware hierheen te halen door hun leefomgeving gezellig te maken. Maar op de één of andere manier lijkt dat het gemis niet alleen te compenseren, maar ook te benadrukken.

De mensen leven hier zo dicht op elkaar zonder de mogelijkheid te hebben elkaar te ontlopen, dat gespannen verhoudingen soms omslaan in openlijke conflicten en dan vaak vlak voordat men roteert. Gisteravond laat kwam er nog iemand bij me binnenvallen omdat hij in aanvaring was gekomen met een ander. Eén en al verontwaardiging over diens gedrag wilde hij de commandant inschakelen. Ik heb met hem gekeken of het niet mogelijk was dat hij zelf die ander aansprak om zodoende het conflict buiten de commandant om op te lossen. Vanmorgen kwam hij vertellen dat hij door het gesprek gisteravond zoveel afstand had kunnen nemen, dat hij die ander toch maar aangesproken had. Ze waren er samen uitgekomen. Hij was content dat hij het zo had aangepakt.

Begin januari: Vorige week een telefoontje gehad van Sitcen. Of ik contact wilde opnemen met een bepaalde korporaal. Diens verloofde had namelijk in paniek naar Sitcen gebeld, omdat hij zich volgens haar tijdens zijn laatste verlof vreemd had gedragen, opvallend stil was geweest en na terugkeer naar Lukavac niets meer van zich had laten horen.

Inmiddels heb ik enkele gesprekken gehad met de betreffende korporaal. Een zeer gesloten jongen, die zich nauwelijks bewust is van de verandering in zijn gedrag. Maar geschrokken door de actie van zijn verloofde wilde hij wel met me praten met het oog op hun verdere toekomst, want zijn verloofde had min of meer geëist dat hij tenminste zou zeggen wat hem bezighield. Maar dat is nou net zijn probleem. Hij heeft nooit leren praten. Als kind hadden zijn ouders, die een drukke zaak hadden, hem ondergebracht bij zijn grootouders. Die hadden hem voor zover hij zich kon herinneren nooit iets gevraagd. Niet hoe het op school ging. Niets. En nu moet hij opeens praten. Zijn verloofde weet niets van die voorgeschiedenis van hem, net zo min als hij iets blijkt te weten over haar verleden. Hij heeft nu besloten eerst maar eens zijn verloofde te schrijven wat hij mij verteld heeft.

Half januari: De eerste periode hier heb ik me bewust bijna dagelijks enige tijd teruggetrokken op mijn kamer met het oog op de noodzakelijke distantie. Nu ik steeds meer betrokken raak bij alles wat hier leeft en zich afspeelt, kom ik daar steeds minder toe terwijl het waarschijnlijk harder nodig is. Met die paradox zal ik het nog een maand moeten uithouden.

Zomaar

Mieke van Wijck

— Mw drs M.J. van Wijck doceert pedagogiek en (ontwikkelings) psychologie aan de Universiteit voor Humanistiek. In dit artikel wordt het belang van terloopse, incidentele en vrijelijke momenten, die in ieders leven voorkomen, getoond.¹ Het betreft een leefwereldonderzoek: terloopse momenten worden geobserveerd op en bij een muzikent en in beperkter mate op een dorpsplein (adolescenten) en in een zwembad (2- tot 4-jarigen). In de pedagogiek is het tamelijk ongebruikelijk vrijelijke momenten te bestuderen. Ze zijn echter essentieel in opvoeding en behoren tot de existentiële basisnoties van het menselijk leven.

Inleiding

Daar komt een heel parmantig jongetje (± 2 jaar), geheel in spijkerpak, de tent op. Hij weet zich veilig omringd door pappa en (zwangere) mamma, die hem van dicht bij de rand toelachen en regelmatig met gespreide armen van de overkant roepen: 'Kom dan'. Hij vindt het prachtig. Bijna dansend rent hij over de tent. (observatie 26-4-91)

Dit verhaal gaat over zomaar-ervaringen: vrijelijke, ongedwongen momenten die zich in ieders leven kunnen voordoen. Bovenstaande observatie is daar een voorbeeld van. De titel 'Zomaar' suggereert iets luchtigs, maar het verhaal is luchtig en serieus tegelijk: het gaat over terloopse momenten en het is een weloverwogen oproep daar oog voor te hebben.

Humanistici hebben binnen hun gerichtheid op zingeingsvragen doorgaans veel oog voor het alledaagse leven van mensen. Tot nu toe gaat het wellicht velen wat te ver om de incidentele, toevallige momenten als expliciet aandachtspunt in hun vak op te nemen. Onderstaand verhaal beschrijft die zomaar-momenten en laat de betekenis daarvan zien.

De afgelopen jaren is 'zomaar' (opnieuw) een belangrijk begrip voor mij geworden. Lange tijd kende ik het – zoals wellicht velen met mij – vooral in negatieve zin: niet weten of niet zeggen waarom, verveling. Een terugblik op mijn jeugd deed me beseffen dat terloopse, ongedwongen momenten – zoals dromen in de tuin, genieten aan het strand, geboeid zijn door een boek- heel belangrijk voor me geweest zijn, middenin het geheel van regels, doelen en daden. Juist op zulke momenten voelde ik me ontspannen, gelukkig, deed ik kracht op.

In onze cultuur is er doorgaans meer aandacht voor doelgerichtheid en activiteit dan voor het terloopse, incidentele. Die gerichtheid zie ik uiteraard ook in mijn vak, de pedagogiek, en in mijn werksetting, de Universiteit voor Humanistiek. Ook de (beginnend) humanisticus zal niet gemakkelijk aan deze gerichtheid ontkomen.

Lichamelijkheid

Ik wil in dit verhaal aan de hand van enkele observaties laten zien waar het mij om gaat. Als pedagoog gaat mijn belangstelling daarbij vooral uit naar kinderen en hun opvoeders en naar hoe die in het dagelijks leven met elkaar omgaan.

Observaties maken het dagelijks leven zichtbaar. Het gaat me hier niet zozeer om het optekenen van wat kinderen en opvoeders denken over wat ze doen, als wel om hen in hun lichamelijke doen en laten te concretiseren. Er is zoveel te zien. Ouders die met hun hele lichaam laten weten dat ze iets willen: gebaren, de muziektent oprengen, trots, lachen... Kinderen die lekker stampen, boos worden, uit balans raken, aan zekerheid in hun bewegingen winnen...

Meestal heb ik tijdens de observaties niet direct in hun leefwereld geparticipeerd. Wel voelde ik me bij hen betrokken: ik werd regelmatig door de stemming van de kinderen aangestoken, schrok mee als een ouder ineens ingreep, voelde het ongeduld van een vader of moeder mee en ook de trots als een peuter erin slaagde het trapje van de muziektent op te klimmen. Ook voelde ik de maling van de tieners aan de gewone mensen mee of hun behoefte aan rondhangen.

Mijn observaties heb ik vervolgens geïnterpreteerd. Ik heb woorden gegeven aan wat ik aan lichamelijke acties en interacties zag. Dat interpreteren doe ik op basis van goed kijken, meebelevens, de ervaring van 'vertrouwdheid',² vakliteratuur en tenslotte het vergelijken van indrukken op een aantal lokaties. Mijn wijze van onderzoeken zou leefwereldonderzoek genoemd kunnen worden: ik heb belangstelling voor de concrete geleefde kinderwereld en voel me thuis bij "een beschrijving van de wijze waarop kinderen zelf, hier en nu, hun wereld ervaren."³

Observaties

Ik verrichtte mijn observaties op een drietal plaatsen: een muziektent, een dorpsplein en een zwembad. Bij de muziektent deed ik de meeste observaties. Het waren, zoals al aangegeven, in beginsel observaties waarbij ik niet actief participeerde: ik zat op

een bank en keek naar jonge kinderen. Er ontstond zo nu en dan wel wat contact. We keken elkaar aan, zwaaiden soms. Ook kwam het wel voor dat naast mij op de bank vader of moeder zat. Als het kind dan even langs kwam zeiden we soms wat tegen elkaar. De locatie leende zich overigens niet erg voor actieve inmenging; de tent was echt van de kinderen. Wel werkte hun zomaar-gedrag regelmatig aanstekelijk op mij, en wellicht ook op anderen. Met de omzittenden had ik meer contact, met hen had ik regelmatig kleine gesprekjes.

Op het plein deed ik uitsluitend niet-participerende observaties. Mijn indrukken deed ik bovendien vaak terloops, in het voorbijgaan op. In het zwembad participeerde ik wel. Ik observeerde hier mijn 3-jarige zoon, niet meedoen zou ondenkbaar zijn. Observeren vindt altijd op een bepaalde locatie plaats. Dat de aard van een locatie belangrijk is, zal ik steeds zichtbaar maken.

Het relaas over de muziektent staat het meest centraal. Bij de muziektent heb ik heel wat kwartiertjes en halve uurtjes, verspreid over een aantal jaren, doorgebracht. In dit gedeelte komen ook de opvoeders in beeld en sta ik stil bij de wijze waarop de zomaar-ervaringen eindigen of beëindigd worden.

Het plein- en zwembadverhaal zijn beknopter van aard en hadden vooral een betekenis ter vergelijking om te zien in hoeverre de zomaar-ervaring gebonden is aan locatie en/of leeftijd.

Het onderzoek

Een locatie: de muziektent

Gedurende een aantal jaren heb ik in 'mijn' winkelcentrum in een buitenwijk van Utrecht gekeken. Met enige regelmaat observeerde ik wat zich op en om de muziektent afspeelde. De muziektent staat in het midden van het winkelcentrum en om de tent heen staan banken. Op de banken zitten vaak volwassenen en op de muziektent zelf zie je veel 2- tot 3-jarigen. Ik heb vooral gelet op die peuters en hun contact met opvoeders.

Om een beeld van het geheel te krijgen vertel ik iets over de (andere) omzittenden. Als het droog weer is, zie je er winkelende mensen even tussendoor gaan zitten, winkelpersoneel zie je er pauzeren, soms zit er een dakloze zijn oogst uit de vuilnisbak op te eten. Af en toe had ik daar zomaar een gesprekje, zoals in het volgende geval:

Inmiddels is naast mij een oude mevrouw gaan zitten. Ze begint tegen me te praten: 'Ik ben zo moe. Kijk, ik ben net uit het ziekenhuis en vandaag voor het eerst weer buiten. Ik transpireer helemaal in mijn nek. Ik moet echt even gaan zitten'. Ik: 'Je zit hier nu wel lekker, zo in het zonnetje'. [We praten wat verder, ze praat nu over haar schoenen.] Zij: 'Ik dacht, ik doe schoenen aan waar ik makkelijk op loop. Kijk'. [Ze steekt haar voet omhoog.]

Ik: 'Prima. Als je je niet zo fit voelt, moet je dat er niet nog eens bij hebben,

schoenen waar je niet lekker op loopt. Dan heb je het na 1 minuut al warm'. [Allebei veren we even op bij dit onderwerp; we zijn blijkbaar allebei schoenen-freaks.] (obs. 26-2-91)

De tent zelf blijkt dus vooral peuters aan te spreken. Van verre zie je kinderen al kijken of wijzen; de één wil zich uit de buggy losmaken, de ander wil zich lostrekken uit de hand van pappa of mamma. Soms ook zie je een ouder de greep verstevigen: 'Nu niet hoor!'

De locatie heeft blijkbaar iets uitnodigends: jonge kinderen willen al wel alleen spelen, maar vader of moeder moet in de buurt zijn. De tent is een eigen terrein voor de kinderen; tevens kunnen zij de omgeving zien en ze kunnen gezien worden. Voor het kleine kind is het een ideale plaats om zich enigszins los van de ouders te bewegen. Je zou kunnen zeggen: de tent biedt gelegenheid een overgangsruiimte of tussenruimte te ervaren tussen je persoonlijke beleving en de realiteit waarin je je bevindt. Ik ontleen die gedachte aan de psychoanalyticus Winnicott, die de term *intermediaire ruimte* gebruikt.⁴ Een rake typering van intermediaire ruimte vond ik bij de psychoanalyticus Berkouwer: "...een wereld die niet simpelweg aan een van beide, de buitenwereld of de binnenwereld, kan worden toebedeeld, maar gekenmerkt wordt door een paradox: zij is als symbolische ruimte beide".⁵ Dat paradoxale heeft te maken met het feit dat je de twee kanten niet als zodanig moet benoemen, dan zou de tussenruimte in feite opgeheven worden.

Voor het beleven van zomaar-ervaringen is een geschikte plek zeer belangrijk.

Nu arriveert er een moeder met aan de hand een jongetje van anderhalf jaar, dat net kan lopen. Hij struikelt af en toe. Hij geeft te kennen dat hij wel op de tent wil, althans hij legt zijn hand erop. Moeder vindt het wel leuk en zet hem er enthousiast op. Zelf loopt ze naar de andere kant van de tent. Eerst loopt hij tamelijk voorzichtig naar het midden, dan wat sneller naar het jongetje van 6 [dat er ook stond] dat iets terugdeinst.

[Even later:] De moeder van het kleine jongetje vindt het nu wel mooi genoeg; ze stapt kloek, maar zeker niet agressief, eerder gezellig, de tent op en neemt hem mee: brullen.

Toch is het zo over, als hij weer op de grond staat. Leuk is nu dat hij vervolgens voor haar uit rent, een stuk safer dan vóór de tent. (obs. 4-3-91)

en:

Daar komt een heel parmantig jongetje (± 2 jaar), geheel in spijkerpak, de tent op. Hij weet zich veilig omringd door pappa en (zwangere) mamma die hem van dicht bij de rand toelachen en regelmatig met gespreide armen van de overkant roepen: 'Kom dan'. Hij vindt het prachtig. Bijna dansend rent hij over de tent. (obs. 26-4-91)

maar ook:

Een voorbeeld van een (nog) te schuchter meisje. Het meisje is zo bedeesd dat ze aan de kant blijft en mamma's hand wil blijven vasthouden. (obs. 26-4-91)

De aantrekkelijkheid van een bepaalde locatie is leeftijdgebonden. Over een locatie die vooral voor tieners aantrekkelijk blijkt te zijn, vertel ik verderop in de paragraaf over het plein.

In deze reeks muzikent-observaties wil ik nog twee thema's naar voren halen: de opvoeders en het onderbreken.

De opvoeders

In mijn verhaal over peuters noemde ik al het belang van de aanwezigheid van opvoeders. Een goede balans tussen afstand en nabijheid is daarbij noodzakelijk. Een opvoeder kan genoeg interesse tonen, te weinig of te veel. Een voorbeeld van een goede verhouding tussen afstand en nabijheid vond ik tussen een grootmoeder en kleindochter (2 jaar):

Het meisje rent op de tent en valt. Leuk is hoe oma vanaf de kant bemoedigend troost. Het meisje ondervindt steun en rent weer door. (obs. 27-12-90)

Te weinig interesse is er voor de volgende twee kinderen:

Een meisje van ± 5 jaar, met een gesloten gezicht, is op de tent, ze blijft echter richting winkels aan de overkant kijken. Ik kijk mee: daar staan moeder en oma. 'Oma!' roept ze. Noch oma, noch moeder reageert. (obs. 26-4-91)

en:

Een jongetje (3 jaar) met een zeer tiener-achtig kapsel (soort vetkuif) klimt op de tent. Hij heeft korte benen, dus 't is echt klimmen. Hij blijft richting gang kijken (ik zie niet goed naar wie, 't is mijn blikveld niet), gaat dan zo hard mogelijk stampen. Hij laat zich vallen, maakt een soort zwembewegingen, stampt vervolgens weer, maar blijft onrustig wachten.

Hij loopt nu naar een groepje toe. Twee vrouwen, twee mannen. Eén man is vast zijn vader (qua kapsel en benen), hij trekt hem aan zijn overhemd; vader reageert eigenlijk niet. Dan maar weer terug, weer stampen. Hij ziet ineens dat er een meisje [het meisje met moeder en oma] is gearriveerd. Als het ware op kousevoeten verdwijnt hij. (obs. 26-4-91)

Een ouder kan bijvoorbeeld verwoed mee willen spelen en houdt daarmee te weinig afstand. Te weinig afstand is er ook, als je te zeer met het kind bezig blijft en je je

voortdurend bemoeit met wat het kind doet:

Een meisje (4 jaar) loopt, met lolly in de hand, te rennen over de tent... De vrouw naast mij op het bankje (in de zon) blijkt haar moeder te zijn. Moeder en dochter zeggen af en toe wat tegen elkaar. Als het meisje gaat zitten op de rand, zegt moeder: 'Ren je niet meer? Dan gaan we hoor'.

Nou, ze rent nog wel, en hup daar gaat ze weer. Dan komt ze van het plateau, hard wiekend en schreeuwend om de vogels te verjagen. Ze loopt nu op een richeltje langs onze bank, heen en weer, en komt tussen ons in zitten...

'We gaan zo,' zegt moeder, 'Als je wilt mag je nog één keer rennen'. Hup, daar gaat ze weer... Zodra ze stilhoudt zegt moeder weer: 'We gaan zo, nog één keer'. Hup, etc. Dit herhaalt zich nog een paar maal. [Ik zelf word wat gejaagd door het steeds activeren van moeder] Het meisje lacht niet één keer en maakt een gespannen indruk. Pas als moeder echt opstapt en 'Kom dan!' zegt, rent ze lachend op moeder af. (obs. 18-1-91)

Onderbreken

Het gebeuren op de muziktent heeft duidelijk een begin, midden en eind. Over de start en het midden heb ik al geschreven. Ik beschreef hoezeer de tent aantrekt, soms vinden opvoeders het goed of leuk als hun kind op de tent wil, soms komt het niet uit. In ieder geval willen veel peuters de tent op en het liefst heel lang. Voorts heb ik beschreven dat voor spel of zomaar-gedrag een voldoende mate van aanwezigheid van de opvoeder nodig is. Hieronder besteed ik aandacht aan het einde van een muziktent-ervaring. Op een gegeven moment wil je als ouder weer eens verder; de belangen vallen niet altijd samen. Onderbreken kan gebeuren met gevoel voor wat het kind doet. De fijne stemming kan dan min of meer gehandhaafd blijven, getuige het voorbeeld van de observatie van 4-3-91 met het kleine jongetje dat net kan lopen.

Hieronder volgt een voorbeeld van een interactie tussen een moeder en een dochter. Moeder wil weer verder, dochter niet. In een wat plagerige sfeer komen ze tot een oplossing.

Een meisje (4 jaar) en een jongen (4 jaar) rennen in het rond. Het meisje roept: 'Pak me dan, als je kan!' Ik nam aan dat ze het tegen de jongen had. Die reageerde niet en was ineens weg. Toen leek ze het tegen moeder langs de kant te roepen. Moeder is zwanger, ze staat met een andere vrouw te praten. Ze wil dat het meisje komt. Het meisje komt uitdagend net buiten bereik staan. Moeder buigt (voorzichtig) voorover, maar kan haar niet bereiken. Joelend rent het meisje weer rond. Het geheel herhaalt zich. Dan is moeder het kennelijk zat en moet het meisje echt komen. Dat doet ze. (obs. 22-10-90)

Onderbreken kan ook onverschillig of ruw verstorend gebeuren, soms zelfs wordt het kind van de tent afgesleurd.

... het jongetje rent en laat zich steeds soepel op de grond vallen, waarna hij dan een paar keer rolt... Op een voor mij onverwacht moment komt de moeder van het jongetje de tent op, sleept hem eraf en is zichtbaar boos. Ik had haar niet zien of horen waarschuwen. (obs. 1-10-90)

In het eerste geval, waarin een ouder aanvoelt en toch onderbreekt, kan de plezierige stemming veel beter nawerken; een zomaar-gevoel kan dan snel weer opnieuw ontstaan. In het tweede geval kan het kind verstoord worden en uit balans raken.

Een jongetje (3 jaar) beklimt de muziktent, kennelijk van plan lekker te rennen. Hij heeft er zin in. Ineens: een arm om zijn middel, moeder plukt hem eraf. Hij moet mee naar de winkel. Hij loopt gewillig mee. Even later komen ze de winkel weer uit: moeder bars, hij hangend aan haar arm. (obs. 22-10-90)

Een klein uitstapje naar een andere locatie: het plein

Rond de muziktent zie je kinderen en volwassenen, tieners kom je er zelden tegen. En als er nu één groep is die graag zomaar wat rondhangt...

De sociaal-pedagoog Hazekamp stelt dat het zomaar rondhangen van jongeren een heel gewone behoefte is, maar dat het rondhangen op scholen niet wordt getoleerd.⁶ Zij moeten voor het gezamenlijk nietsdoen hun heil elders zoeken. Ze zoeken een plek die beschut is – waar je je enigszins kan terugtrekken – en die tevens strategisch is: er moet wat kunnen gebeuren. Dit verhaal van Hazekamp is me, sinds ik het in 1986 gelezen heb, altijd sterk bijgebleven. Het wees mij als pedagoog erop dat ik niet teveel iemands doen en laten moet willen plannen en gaf tevens woorden aan een eigen behoefte om ongestoord te vertoeven. Zijn verhaal is één van de aanzetten geweest tot mijn onderzoek.

In het kader van het vergelijken van indrukken op diverse locaties kreeg ik als het ware een mooi cadeau. In het dorp waar ik tegenwoordig woon, is een geheel leeg plein min of meer in het centrum. Niemand speelt of zit daar, op het oog biedt het plein geen gelegenheid voor zomaar-ervaringen. Maar er komt tegen de avond een groep tieners bij elkaar. Voor hen is de leegte, toch tussen mensen in, kennelijk wel gunstig. Af en toe scheuren ze met brommers over het plein.

Links op het plein bevindt zich een groepje; een paar jongens zitten op de brommer, een paar leunen er tegen aan. Er zijn ook een paar meisjes bij; ze staan iets op afstand, een beetje afgewend, de jongens en meisjes praten wel met elkaar. De meisjes hebben geen brommer, ik zie wel wat fietsen. Ineens start een jongen zijn brommer en knalt naar de overkant, meteen gaat een ander er achter aan... Even later zie ik ze via een andere toegang tot het plein terugkomen en zich weer bij de groep voegen. (obs. ?-94)

Het plein biedt de mogelijkheden tot zomaar-ervaringen, zij het in beperkte mate. Ze kunnen er met elkaar rondhangen en de passanten kijken naar hen. Beschut is de plek overigens niet en je kan ook niet zeggen dat er veel gebeurt.

Een derde locatie: het zwembad

Ik wilde zien of mijn beschrijvingen van zomaar-ervaringen van peuters niet te zeer door de locatie van de muziektent bepaald worden. Daarom heb ik recentelijk op een geheel andere locatie gekeken: het plaatselijk zwembad, waar mijn man, zoon Rogier (inmiddels 4) en ik regelmatig op zondagochtend gaan 'familiezwemmen'. Mijn wijze van observeren was hier anders dan bij de muziektent of het grote lege plein. Ik lette hier vooral op mijn eigen zoon en dat geeft een anderssoortige betrokkenheid (meer interactie, soms ingrijpen, ouderlijke trots, soms de stemming beter aanvoelen dan bij een onbekend kind, soms handelend vanuit opvoedingsideeën). Ook in het zwembad zie ik zomaar-gedrag, zowel bij Rogier als bij de andere kinderen: lekker rondrennen, spetteren in het water, zingen, emmertjes leeggieten, etc. Ik merk dat Rogier vanuit het zomaar-gedrag letterlijk verder durft. Ineens gaat hij een stukje dieper of kopje onder. Wat hierbij opvalt is het geleidelijke van het verkennen. Af en toe zie je hem reikhalzend naar het diepe gedeelte kijken. Als ouder kun je uitnodigen of stimuleren. Toch is het Rogier die te kennen geeft: nu wil ik wel een stukje dieper. De zomaar-ervaring – vrijelijk, ongedwongen bezig zijn – geeft moed om stapje voor stapje te ontdekken.

Dat geleidelijke is overigens gerelateerd aan mijn opvoedingsideeën: ik vind het belangrijk dat een kind zich een situatie als het zwembad zelf kan eigen maken en zou niet gauw willen opleggen: nu gaan we zwemmen, of: nu gaan we van de hoge glijbaan.

Rogier (2 ½ jaar) pakt onmiddellijk een gietertje dat hij pas tegen het eind van zijn bezoek loslaat. Het is iets bekends en veiligs. Aanvankelijk blijft hij veel bij het trapje. Later loopt hij (met zijn zwembandjes om zijn armen) ineens naar het diepere gedeelte en gaat spontaan zwemachtige bewegingen maken. (obs. 29-5-94)

Het geleidelijke was me bij de muziektent niet zo opgevallen. De muziektent werd meestal meteen leuk en aantrekkelijk gevonden. De houding ten opzichte van het zwembad is bij veel kinderen aanvankelijk een mengeling van pret en angst. De aanwezigheid van andere kinderen, het bevolkt worden, is dan nodig en werkt stimulerend op het verkennen van het zwembad. Die aanwezigheid leek bij de muziektent wat minder belangrijk.

Het was met name in het kinderbad heel stil. Dat maakte het voor Rogier (ruim 2 ½ jaar) moeilijker in het water te gaan. Heel lang bleef hij bij het trapje, met een gietertje en een bal. Kinderen maken het bevolkt en minder alleen maar water. Uiteindelijk durfde hij toch – op de arm – mee naar het diepere gedeelte.

Toen hij daar eenmaal gewend was, genoot hij enorm. Op en van het trapje, rennen langs de kant, in het water zich laten voorttrekken en een beetje zwemmen met de benen. Het was daar ook wat drukker en het zien, lachen naar en hai-zeggen neemt hem op. (obs. 18-7-94)

Tenslotte

Een aantal jaren ben ik nu met 'zomaar' als thema bezig. Zoals ik al eerder schreef, kende ik 'zomaar' vroeger vooral als een negatief begrip. Nu heeft het een positieve klank voor me gekregen en dat niet alleen. Ik ervaar dagelijks hoe essentieel zomaar-momenten en -ervaringen voor me zijn. Met de observaties heb ik de zomaar-ervaring willen concretiseren. Steeds gaat het bij de zomaar-ervaringen om momenten, plotselinge en onverwachte sensaties die weer in iets anders overgaan. Vluchtige momenten dus. Je ploft op een bankje neer om even uit te rusten. Je droomt wat weg: zomaar. O jee, de boodschappen nog of de observaties: weg zomaar. Je ziet kinderen op de muziktent rennen en wordt meegevoerd: zomaar. Je kijkt wat er precies gebeurt: weg zomaar. Je wordt weer meegenomen: zomaar etc. Of: Je rent lekker op de tent: zomaar. Waar is pappa gebleven?: weg zomaar. Oh, daar is hij gelukkig en hij zwaait. Je gaat lekker stampen: zomaar. Hé, een nieuw kind op de tent, even inhouden: weg zomaar. Dat is leuk, je kunt ook achter elkaar aan rennen: zomaar etc.

In mijn vak, pedagogiek, is het gebruikelijk je op doelen te oriënteren: wat wil ik bereiken en hoe wil ik dat? Opvoeden is een serieuze zaak. Zelfs anti-pedagogen zijn serieus: neem de primaire autonomie van het kind ernstig en voed niet op! Toch is ook onder andere bij de pedagoog Langeveld het terloopse aanwezig. Hoewel hij tal van opvoedingsdoelen stelt, benadrukt hij dat omgang de basis is van opvoeden.⁷ Ook ik vind dat omgang belangrijk is. Daar speelt zich het alledaagse leven af, de serieuze momenten ('Kijk uit, een auto!', 'Soms moet je dingen doen waar je eigenlijk geen zin in hebt' etc.) en de zomaar-dingen.

We zijn in de pedagogische vakliteratuur niet zo geneigd die zomaar-dingen expliciet te benoemen, behalve als het gaat om een psychotherapiesituatie. Winnicott hanteert in dit verband de term 'formless experience'. Daarmee bedoelt hij de chaotische toestand waarin een patiënt zich kan bevinden, een toestand die een start kan zijn van spel of vrije associatie.⁸ Maar ongerichte, terloopse momenten vallen niet (geheel) samen met spel. Spel heeft immers een eigen dynamiek: zingevend of betekenisverlenend omgaan met een spelpartner of speelgoed.⁹

Mijn eigen pedagogische bemoeienis zou zich eerder richten op het verbeteren van de kwaliteit van de omgang (middels o.a. psychisch zelfonderzoek door de opvoeder) dan in het stellen van opvoedingsdoelen. Ouders zijn niet de hele dag aan het opvoeden. Ze gaan met hun kinderen om en juist in die omgang zitten tal van zomaar-momenten, die niet opvallen, maar wel essentieel zijn.

Mijn verhaal heeft verwantschap met Verhoevens pleidooi voor passiviteit. Verhoeven stelt dat in onze cultuur de activiteit verheerlijkt en de passiviteit verdrongen wordt. Daartegenover wijst hij erop dat de mens in het centrum van zijn bestaan in hoge mate receptief en passief is en zijn bestaan ervaart als een gebeurtenis waarvan hij getuige is.¹⁰ Maar hoewel ik verwantschap voel met Verhoeven, doe ik geen oproep tot een andere levenshouding. Ik wil meer uitnodigen om bepaalde aspecten van het leven te zien waar je gewoonlijk niet zo systematisch op let. En het zijn leuke, boeiende en zelfs belangrijke aspecten. Een kind dat de gelegenheid krijgt zomaar te vertoeven, zomaar-ervaringen op te doen, kan zich sterker of zelfstandiger gaan voelen, kan meer ruimte gaan innemen, durft geleidelijk aan iets engs te verkennen. Een volwassene die zichzelf de gelegenheid geeft tot zomaar-ervaringen, ontspant, doet weer kracht op. Elkaar de gelegenheid gunnen tot zomaar-momenten is dus zelfs nuttig, zij het dat je dit nut niet kunt plannen. (Als ik nu 3 minuten aan zomaar doe, dan durf ik straks ...).

Paul Sporken ontdekte aan het eind van zijn leven onder andere hoe belangrijk het voor hem was zomaar met mensen om te gaan, niet om ze te begeleiden, maar zomaar.¹¹ Ineens had 'zomaar' voor hem ook een levensovertuiglijke kant. Die invulling zou ik er zelf niet zo gauw aan geven, maar het spreekt me wel aan: 'zomaar' als leidraad.

Ik hoop zichtbaar te hebben gemaakt dat de zomaar-ervaring belangrijk is in het leven van kinderen en ook van volwassenen. In een klimaat van nadenken over zingeving en zinbeleving krijgt het vrijelijke nogal eens te weinig aandacht. Ik meen ook dat zomaar-momenten van groot belang zijn in de humanistiek. Humanisteci (in spe) hebben naast oog voor het dagelijks leven van mensen een zekere gespitsheid op mogelijke zinvragen. Dat ligt uiteraard in de lijn van hun vak. Toch zullen ze bij zichzelf en de ander regelmatig terloopse, toevallige momenten ervaren. Ik denk bijvoorbeeld aan het samen lachen als iemand een glas omstoot, het geïnvolveerd iets over een televisieprogramma vertellen, vóór de les nog even door het lokaal rennen. Uiteraard leidt niet elke zomaar-ervaring tot een zin-ervaring. In eerste instantie is zomaar natuurlijk echt zomaar, terloops (en dat is op zichzelf belangrijk genoeg). Daarnaast denk ik dat de vrijelijke zomaar-ervaringen soms van groot belang zijn als basis om zin te kunnen ervaren en al helemaal om zin te kunnen geven.

Noten

- 1 Ik bedank Herman Coenen voor zijn stimulerende begeleiding van mijn onderzoeksactiviteiten. Daarnaast bedank ik hem en Zier Baak voor hun waardevolle commentaar op eerdere versies van dit artikel.
- 2 'Vertrouwdheid' is een door Merleau-Ponty gehanteerde term. Vgl. Herman Coenen, 'Leiblichkeit und Sozialität. Ein Grundproblem der phänomenologi-

- schen Soziologie', in: H. Petzoldt (hrsg.), *Leiblichkeit*, Junfermann, Paderborn, 1985, p. 207.
- 3 Hans Bleeker en Karel Mulderij, *Pedagogiek op je knieën*, Boom, Meppel/Amsterdam, 1984, p. 65.
 - 4 Vgl. D.W. Winnicott, *Playing and reality* (herziene paperback editie) Pelican, Harmondsworth, 1985.
 - 5 A.Y. Berkouwer, 'Het ontstaan van twee werelden', in: M.L. van Thiel (red.), *Binnenste buiten*. Boom, Meppel/Amsterdam, 1991, p. 21.
 - 6 J.L. Hazekamp, *Rondhangen als tijdverdrijf*, vU-Uitgeverij, Amsterdam, 1986.
 - 7 M.J. Langeveld, *Beknopte theoretische pedagogiek* (herziene editie/1e druk), Wolters-Noordhoff, Groningen, 1971, p. 36 e.v..
 - 8 Vgl. Winnicott, 1975.
 - 9 E.A.A. Vermeer, *Het spel van het kind*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1972, p. 5.
 - 10 Cornelis Verhoeven, *Resten van het vaderschap*, Ambo, Baarn, 1975, p. 188 e.v.
 - 11 Vgl. Paul Sporken, *De weg terug*, Ambo, Baarn, 1991.

Bewustwording en troost

Eva Baars

————— *Eva Baars studeert aan de Universiteit voor Humanistiek.*

Alles gaat voorbij

*Al doe je nog zo je best
Je kunt niet op tegen de rest
Zij die het beter weten
Je kunt het wel vergeten
Je verliest het toch*

*Al ben je vol goede moed
denkt dat je weet hoe het moet
Je knippert met je ogen
en alles is vervlogen
Dromen zijn bedrog*

*Alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
Elke droom vervaagt als je je ogen open doet
Je raakt het kwijt*

*Er is iets wat je gelooft
Dat je met geld geen liefde koopt
Je laat je niet verleiden
Wie om de macht wil strijden
die verliest het toch, denk je*

*Het is niet zoals je denkt
Maar wat de toekomst jou ook brengt
Al is het storm of regen
De liefde kom je tegen
Als je maar bedenkt*

*Alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
Elke droom vervaagt als je je ogen open doet
Je raakt het kwijt*

*Alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
alles gaat voorbij
Elke droom vervaagt als je je ogen open doet
Je raakt het kwijt*

*Ernst Jansz en Jan Hendriks
Doe Maar – 4-US, ©Telstar 1983*

Inleiding

Als student aan de Universiteit voor Humanistiek (uvh) dringt er zich de laatste tijd een vraag op, waarvan ik het gevoel heb dat ik die zou moeten proberen te beantwoorden. Deze vraag ligt ergens op het vlak van de beroepsperspectieven of beroepsvelden van de humanisticus. Aan de ene kant probeert men op de uvh tegen alle weerstand in, het humanistisch geestelijk werk vast te houden als enig beroepsperspectief, ook al zijn er op dit moment slechts 200 humanistisch geestelijk werkers aan het werk in een betaalde baan.¹ Immers, een beroep is nog altijd zekerder dan zomaar een vage opleiding voor 'zie maar wat je ermee doet'. Aan de andere kant probeert men het humanistisch geestelijk werk te professionaliseren, concreter te maken door methoden en technieken te ontwerpen, onderzoek te doen en de verschillen met aanverwante beroepen, zoals het maatschappelijk werk, uit te vergroten.²

Men zou eigenlijk eerst moeten aantonen dat mensen geestelijke nood hebben, moeten aantonen dat dat duidelijk iets anders is dan maatschappelijke of psychische nood en dan met het aanbod komen van geestelijk werkers. Nu heb ik de indruk dat er min of meer andersom geredeneerd wordt. Er zijn geestelijk werkers, er worden er nog meer opgeleid, dus moet er een deskundigheid geclaimd worden, een specifiek

probleem en dat probleem moet vooral zwaar aangezet worden om zo binnen dit veld een plaats te veroveren voor al die humanistici die binnenkort staan te trappelen om een baan. Deze instelling vind je overigens niet bij alle docenten, gelukkig.

Als je de straat op gaat en de mensen vraagt wat het belangrijkste is in hun leven, krijg je over het algemeen niet veel verschillende antwoorden. Gezondheid wordt vaak genoemd, en geluk. Mijn kinderen, zegt een buurman, maar hij heeft grote problemen. Tijdens de studie humanistiek wordt veel aandacht besteed aan gezondheid en ziekte, maar niet zo veel aan geluk. Problemen die mensen kunnen hebben worden uitgebreid besproken, maar er wordt weinig gesproken over geluk. Maatregelen worden besproken om problemen tot een minimum te beperken of te voorkomen, maar ik mis eigenlijk het zo veel mogelijk vergroten en bevorderen van geluk. Draagt het humanistisch geestelijk werk niet bij aan het vergroten van het geluk? Draagt de humanisticus daaraan bij? Dat geestelijk werk niet tot doel heeft de gezondheid te verbeteren, op welk vlak dan ook, is mij wel duidelijk geworden. Geestelijk welbevinden, wat wel bevorderd zou kunnen worden door een geestelijk werker is een dusdanig vaag, veelzijdig iets dat het heel moeilijk veralgemeniseerbaar is en daarmee aan bepaalde normen gebonden kan worden.

Ondertussen

Terwijl ik met dit artikel zat te worstelen (en ondertussen maar de was heb gedaan, drie keer boodschappen ben gaan doen in evenzoveel dagen en nog net de douche niet geschrobd heb), werd ik iedere keer als ik de deur uitliep aangesproken door een buurman, die een zwaar jaar achter de rug heeft. Iedere keer als ik de deur opendoe komt hij vertellen van zijn problemen, zijn dromen, zijn kinderen, zijn vrouw en zijn gezondheid. Met drie jaar studie achter de rug weet ik nog steeds niet veel meer te zeggen dan: 'tja, 't is wat, ja toch?' Deze gesprekken worden ook nog gevoerd in onvervalst Achterhoeks, dus kennis van dialecten moet misschien ook worden opgenomen in het curriculum van de uvh, maar dat terzijde. Ik kan mijzelf wijsmaken dat het feit dat ik naar deze man luister en hem en zijn problemen serieus neem hem helpt, maar eerlijk gezegd denk ik dat hij aan een andere buurman die soortgelijke problemen gekend heeft, zijn taal spreekt en in zijn wereld leeft, veel meer heeft. Deze man betreft hem in een plan om de hele straat op te schilderen, geeft hem wat om handen waardoor hij kan laten zien en zichzelf kan bewijzen dat hij wat kan, nog ergens goed voor is, ook al moet zijn vrouw hem niet meer. Het enige wat ik kan doen is knikken, me verbazen over zo'n leven en mijn eigen naïviteit en een theoretisch stuk schrijven over geestelijk werk. Ik denk dat ik de douche maar eens ga schrobben.

Eigenlijk was ik van plan te schrijven over literatuur, romans. Over hoe het lezen van een boek je kan helpen bij het relativiseren van je eigen opvattingen, je je leert inleven

in andere levens, andere mensen, andere normen en waarden. Hoe je door het lezen van een boek getroost kunt worden als je verdriet hebt, of geïnspireerd als je je vervelt, hoe je op nieuwe gedachten gebracht kunt worden door een mooi verhaal en hoe je geraakt kunt worden door de schoonheid van taal. Mijn buurman heeft alleen zijn lagere school afgemaakt en waarschijnlijk van zijn levensdagen nog nooit een boek gelezen. Ook ben ik hem in alle boeken die ik gelezen heb nog nooit tegengekomen, hooguit in een snel weer vergeten bijrol. Toch leeft ook deze man een leven, voor hem net zo belangrijk als het leven van een groot dichter, romanticus of wetenschapper. Ook of misschien juist deze mensen wil je bereiken als geestelijk werker, wil je iets mee kunnen geven, waardoor ze weer zin in hun leven krijgen. Ik betrap mezelf erop dat ik me met de beste wil van de wereld niet in deze man kan inleven, niet wil misschien zelfs. Zijn manier van leven, zijn manier van zijn benaamt me enorm, al was het alleen al door de zware shag die hij rookt. Ik voel me een vreselijk elitepoppetje, ook. Soms denk ik dat ik toch heel wat heb meegemaakt, maar dan zie je weer mensen als mijn buurman of een oud klasgenootje van mij, die veel erger en meer hebben meegemaakt en gewoon doorleven. Dan denk ik: ik leer er dan misschien voor door, maar wat weet ik nou van het leven?

Mijn buurman heeft mij door zijn problemen te vertellen eigenlijk weer wat meer over mezelf geleerd, mij mijn beperkingen laten zien, misschien zelfs de algemenere beperkingen van een academisch geschoold hulpverlener. Hij drukt mij weer met de neus op het feit dat hoe 'deskundig' je dan misschien ook mag zijn, je nooit alles voor iemand kunt oplossen, alles voor iemand kunt doen. De sociale omgeving, de 'leefwereld' moet niet onderschat worden, deze kan *niet* worden vervangen door professionele hulp, hooguit aangevuld daar waar de doorsnee levenswijsheid en welwillendheid tekort schieten.

De vraag

Ik kom nu toe aan de vraag die zich bij mij opdringt: wat is nou specifiek voor een humanisticus, wat heeft een humanisticus te bieden wat andere professionals in vergelijkbare functies niet hebben? Tijdens presentaties en overigens ook in de literatuur komt men meestal niet veel verder dan een beschrijving van de beperkingen van een humanisticus, of eigenlijk een humanistisch geestelijk werker (het is geen psycholoog,³ het is geen pastoraal werker of psychotherapeut,⁴ of men geeft een zeer theoretische omschrijving: humanistische begeleiding is de ambtshalve, systematische benadering van mensen in hun situatie in een sfeer van veiligheid en empathie, zodanig dat hun vermogen geactiveerd wordt tot zingeving, oriëntatie en zelfbestemming, mede door confrontatie met de mogelijkheden van het mens-zijn naar humanistisch inzicht, waardoor zij zelfstandig een levensvisie kunnen ontwerpen en hanteren) die alleen te begrijpen is voor medehumanisten.⁵ Ieder vak heeft natuurlijk zijn eigen vakjargon, maar vooral humanistici met hun

tamelijk kleine, aparte en op multidisciplinariteit en samenwerking gebaseerde vak zouden moeten leren zichzelf te presenteren en beschrijven in termen die ook anderen, die niet bekend zijn met termen als zingeving, mens-zijn en zelfbestemming (bijvoorbeeld) aanspreken. Elly Hoogeveen doet in haar boek *Eenvoud en strategie* een poging haar werk te beschrijven op een ook voor buitenstaanders te begrijpen manier.⁶ De essentie van haar werk is voor haar aandacht en betrokkenheid, vanuit een humanistische levensbeschouwing.

Toch denk ik dat haar boek te beperkt blijft tot het geestelijk werk om voor de (toekomstige) humanisticus een echte leidraad te kunnen vormen in andere, of alle mogelijke beroepsvelden. Een humanisticus is méér dan een humanistisch geestelijk werker. Als het eerst genoemde doel van de uvh en van de humanisticus is de humanisering van bestaanswijzen (ook zo'n term die 'vertaald' zal moeten worden willen we aan anderen duidelijk maken waar we hier nu eigenlijk mee bezig zijn), lijkt het mij zinvol ons ook te begeven buiten het traditionele humanistisch geestelijk werk en de theoretische onderbouwing daarvan.

Ik denk dat er op zijn minst één bindende factor moet zijn tussen alle humanistici, of ze nou binnen het humanistisch geestelijk werk werkzaam zijn of daarbuiten. Jan Hein Mooren stelt zich deze vraag ook, in *Beroepsprofielen in het professionele geestelijk werk*. Doch hij blijft zich richten op het geestelijk werk in begeleidende functies, wat hij een bredere basis probeert te geven door het te professionaliseren.⁷

Ik denk dat het zinnig is, ook met het oog op de beschikbare werkgelegenheid, om het spreken over het humanistisch geestelijk werk als vanzelfsprekend perspectief en andere beroepsvelden als eventueel alternatief daarvoor los te laten, en de verschillende richtingen meer als gelijkwaardige mogelijkheden te beschouwen. Afgezien van de werkgelegenheid is ook de belangstelling van de studenten Humanistiek een indicatie dat een bijstelling van de gerichtheid van de docenten en het onderwijsprogramma van de uvh niet overbodig is. Ik pleit er dus zeker niet voor om het humanistisch geestelijk werk 'af te schaffen', of het onderzoek hiernaar opzij te schuiven ten gunste van andere onderzoeksvelden, mijn idee is eerder om zowel in het onderwijs als in het onderzoek een breder perspectief te hanteren.

De verbindende factoren tussen humanistici

Het geestelijke?

Wat zouden dan de verbindende factoren kunnen zijn tussen alle humanistici? Waar richten humanistici zich specifiek op, wat zijn hun kenmerkende vaardigheden en wat hebben zij, ieder op hun eigen manier en in hun eigen beroepsveld, te bieden? Ik denk dat dit een belangrijke vraag is, die te gemakkelijk wordt afgedaan als je zegt: een humanisticus richt zich op het geestelijke. Natuurlijk, het geestelijke is een belangrijk iets, maar wat bedoelen we daar precies mee? Het valt niet samen met het psychische, het psychosociale of het lichamelijke, wordt er wel gezegd, het geestelijke is wat daarbij en daarboven zit. Ik denk dat je met deze manier van denken gaat

vertellen wat je niet doet, waar je je niet mee bezighoudt. Het is goed om te kunnen zeggen dat je geen maatschappelijk werker of psycholoog bent, maar wat ben je wel? Er valt veel te zeggen over wat niet geestelijk is, maar ik denk dat om verder te kunnen je de in feite op de Christelijke levensbeschouwing gebaseerde tegenstelling tussen het geestelijke en het verwerpelijke, oppervlakkige en niet-essentiële stoffelijke, wereldse, of de opvatting van het geestelijke als iets verhevens, iets waar je je als 'hoger' mens op moet richten, het geestelijke als datgene wat de mens onderscheidt van de dieren, moet loslaten.⁸ Het geestelijke en het menselijke moet net als het aandachtsgebied en de vaardigheden van de humanistici niet in negatieve maar in positieve termen beschreven worden. Zoals Jacques Le Goff in zijn boek *De cultuur van middeleeuws Europa* beschrijft: het humanisme is een compleet nieuwe manier van denken en voelen, een onophoudelijke analyse van de positie van de mens, die recht op de aarde staat en gedompeld is in een vloeiende ruimte (Piero della Francesca), een bevestiging van de individuele positie van de mens, de ontdekking dat de tijd toebehoort aan de mens en niet andersom (een ontdekking die aan herwaarderding toe is in deze tijd!!) en ook niet aan God zoals in de middeleeuwen. L'uomo è modello del mondo, zei Leonardo Da Vinci, de mens is de grondvorm van zijn wereld.⁹

De omschrijving van het geestelijke als de zoektocht naar een antwoord op de vraag: 'is er meer tussen hemel en aarde?', is voor mij dan ook een heel vreemde en vreemd aan mijn humanisme. Is er meer tussen hemel en aarde? Meer dan wat? Is de mens geen magisch wezen, met onvermoede mogelijkheden en diepten, die hoe hard je ook studeert, nooit helemaal te begrijpen, laat staan te voorspellen is? Het geestelijke is voor mij de eigenheid van ieder mens, als uniek verschijnsel. De aandacht daarvoor, voor die uniciteit dus, lijkt mij een taak van de humanisticus. Het geestelijke uit zich dan ook niet in iets buiten het materiële, maar zit daarin besloten. Door de materiële wereld af te wijzen sluit je je naar mijn oordeel af voor wat de mens is: een stoffelijk, tijdelijk, prachtig, uniek verschijnsel. Net als ieder dier, net als iedere plant, en of iets nou een bewustzijn heeft of niet is wat mij betreft irrelevant. In hoeverre deze wereld illusoir is, of mijn visie op de werkelijkheid samenvalt met de werkelijkheid of met jouw werkelijkheid, doet er ook niet toe. Het gaat erom dat ik mij bewust ben van het leven, de wereld en hoe ik daarmee omga.

Twee Aspecten

De humanisticus houdt zich dus bezig met dit geestelijke, met dit bewustzijn. Hier kom ik bij een eerste aspect van wat naar mijn idee alle humanistici, wat zij verder concreet ook doen, zou moeten binden: het zich richten op, mogelijkheden scheppen voor en aandacht geven aan bewustwording. Bewustwording van je eigen identiteit wellicht, bewustwording van de waarde van mens en natuur, bewustwording van de wensen die mensen hebben met betrekking tot hun eigen leven, zonder die wensen vast voor ze in te vullen zoals gebeurt als men zegt: 'debiele spelletjes op de televisie? ja, dat willen de mensen nou eenmaal.' Bewustwording van wat prettig is in

het leven, wat lekker is en wat niet, waar je nou echt gelukkig van wordt. Je zou je af kunnen vragen of mensen niet vanzelf wel zullen weten wat ze waardevol, wat ze prettig en wat ze belangrijk vinden, maar dit blijkt niet altijd zo te zijn. Bovendien behoeft deze kennis van tijd tot tijd ook bijstelling vanwege het feit dat mensen veranderen door het leven wat ze leiden en de dingen die ze meemaken. Dit leidt mij meteen ook naar het tweede aspect dat de aandacht van de humanisticus zou moeten hebben, en dat is troost. Misschien klinkt dit wat soft en ver gezocht, maar dat is het niet. Troost is niet iets waar alleen vierjarigen met een geschaafde knie behoefte aan hebben, ook volwassen, zelfstandige en over het algemeen goed functionerende en zelfbewuste mensen komen in situaties terecht waarin zij getroost zouden willen worden, juist als ze bezig zijn met bewustwording. Je bewust worden van wie je bent kan immers een afscheid inhouden van een ideaalbeeld van jezelf of van een plaats die je voor je gevoel innam in de wereld. Je bewust worden van jezelf en je naakte bestaan kan je een gevoel geven van eenzaamheid, van alleen staan. Je bewust worden van de wensen die je hebt met betrekking tot je leven betekent ook een confrontatie met je onmogelijkheden, met de onmogelijkheid om zowel dit als dat te doen of te hebben, met de onmogelijkheid om terug te gaan in de tijd en dingen anders te doen dan je gedaan hebt, als je je er achteraf van bewust wordt de verkeerde beslissing genomen te hebben. En tot slot misschien wel het allerbelangrijkste: als iemand zich bewust wordt van het leven betekent dat ook het zich bewust worden van het einde daarvan. Het is net als de liefde: de ontdekking dat je van iemand houdt, geeft ook het verdriet dat dit ooit over zal gaan, dat dit niet méér kan zijn, dat je beperkt wordt door traditionele, cultureel bepaalde opvattingen over liefde, door andere behoeften en behoeften van anderen.

De humanisticus zou aandacht moeten hebben voor de behoefte van mensen aan troost en die kunnen verlenen zonder mensen te reduceren tot 'hulpvragers', tot het gevoel vier jaar oud te zijn en zich te verhouden tot de hulpverlener als een kleuter tot zijn moeder. Kortom, een humanisticus zou mensen moeten kunnen troosten bij de droevige kanten van het leven en daarbij rekening houden met hun zelfrespect. Dit is waarschijnlijk ook wat Elly Hoogeveen bedoelt als ze het heeft over een 'gelijkwaardige relatie' tussen de cliënt en de geestelijk werker.¹⁰

Troost doet recht aan het gevoel van het moment, aan het gevoel dat het leven zowel zon- als schaduwzijden heeft, dat het zowel winter als zomer, dag als nacht kan zijn. Troost moet in mijn ogen dan ook niet gericht zijn op het wegnemen van het verdriet of het opheffen van datgene wat iemand dwars zit, maar ruimte geven aan het gevoel, en misschien de donkerte dragelijker maken, mensen steunen. Het kan wel zijn dat door dit of dat te doen dit of dat over zal gaan of beter zal worden, maar nu, op dit moment, ook al wordt er misschien gewerkt aan een oplossing, of is het alleen een kwestie van afwachten, nu, kan iemand gesterkt worden door het opsteken van een klein lichtje. Ik denk dat dit misschien ook de achtergrond is van de katholieke kapelletjes met kaarsjes waar mensen een kort gebedje kunnen zeggen. Daarmee is het probleem ook niet weg, maar de mens kan zich getroost voelen.

Het humanisme is in die zin misschien te veel verbonden geraakt met een activistische, positivistische levenshouding die ervan uitgaat dat alles weg te nemen of op te lossen valt. Ik denk dat het terugbrengen van troost in het humanistisch denken passend is in een tijd die met het postmodernisme afscheid heeft genomen van de vooruitgangsgedachte. Zoals de middeleeuwer leefde niet om te worden maar om te zijn,¹¹ heeft het humanisme, voortgekomen uit of in ieder geval sterk beïnvloed door de Renaissance, als reactie dit principe te radicaal omgedraaid.

Bewustwording en troost als essentie van het werk van de humanisticus

Het is een belangrijke stap om te formuleren wat de essentie van het werk (wat dat werk dan concreet ook mag zijn) van een humanisticus is, maar hiermee zijn we er nog niet. Hoe pak je dat aan, bewustwording stimuleren?

Ik denk dat voor alle mogelijke beroepsvelden de nadruk zal liggen op het stellen van vragen, lastige, onverwachte vragen. Een humanisticus zou stil moeten blijven staan bij dingen waar een ander als vanzelfsprekend aan voorbij loopt. In die zin heeft een humanisticus wel wat van een filosoof. Het is de bedoeling vragen te stellen zonder meteen een antwoord te willen geven, vragen die de ander aanzetten tot nadenken over wat zijn eigen gedachten hierover zijn, wat zijn houding in deze kwestie is.

Troosten kan je op veel verschillende manieren doen, dat hangt heel erg van de behoeften en gevoelens van de ander af. De één zou getroost kunnen worden door het besef dat niets absoluut is en alles ooit weer over gaat,¹² maar voor een ander kan dit juist het tegenovergestelde effect hebben. Troosten is dus heel erg afhankelijk van de situatie en moet gebaseerd zijn op respect en aandacht voor degene die getroost wordt als uniek en eenmalig mens – dit wil geen afwijzing van één of ander reïncarnatiegeloof zijn, het gaat erom dat die situatie wordt gezien en beleefd als op dat moment uniek en eenmalig. Het kan daarna nog duizend keer herhaald worden, maar ieder moment is op zich uniek en eenmalig – en dit respect zou een basis moeten zijn voor alles wat een humanisticus doet.

Een volgende stap moet zijn om te bekijken hoe we deze principes in de verschillende beroepsvelden concreet kunnen uitwerken.

Het traditionele humanistisch geestelijk werk

In *Eenvoud en strategie* van Elly Hoogeveen vind je voorbeelden te over van momenten die je als troost en momenten die je als bewustwording aan kunt merken. Opvallend is dat die bewustwordingsprocessen zich niet beperken tot de cliënten, maar dat ook Hoogeveen zelf door de gesprekken die ze voert steeds meer leert en zich steeds meer bewust wordt van de verschillende manieren van zijn, van de verschillende manieren van omgaan met het leven en van wat er tijdens een leven gebeuren kan.

Bewustwording in het traditionele geestelijk werk gebeurt door gesprekken te voeren over een bepaald thema, waarbij in ieder geval één van de gesprekspartners in het

eigen leven direct geconfronteerd is (geweest) met dat thema. Gevoelens en gebeurtenissen worden besproken en geanalyseerd om inzicht te verkrijgen in wat iets met de cliënt doet of gedaan heeft en op basis van dat inzicht beslissingen te nemen met betrekking tot de rest van het leven.

Vragen over de zin van gebeurtenissen kunnen gesteld worden. Het mysterie van deze vraag komt tot zijn recht door zich bewust te worden van de vele mogelijke antwoorden die hier op te geven zijn. Ieder antwoord heeft recht van bestaan en is veilig binnen de vrijplaats van de geestelijk werker.

Het is van belang op te merken dat de cliënt de eerste 'deskundige' is over zijn eigen leven en altijd degene is die de beslissingen neemt. Die verantwoordelijkheid voor het eigen leven is een belangrijk terugkerend thema, en daarmee het respect voor de hulpvragende mens.

Behalve inzicht en bewustwording geven deze gesprekken ook troost, door het begrip en de empathie, het belang dat aan de gevoelens die spelen wordt gehecht. Door de eenvoudige aandacht die er is voor de mens met verdriet, de erkenning van dat verdriet. Het simpele feit dat er iemand is die ècht luistert, die er voor je is, die je in ieder geval oprecht probeert te begrijpen, kan troostend werken. Het feit dat iemand bij het luisteren naar een probleem niet met een oplossing komt aandragen, je niet meteen weer aan het werk zet maar de ruimte heeft om je gevoel, het moment te laten bestaan, kan een hele opluchting zijn, vooral voor mensen die bijvoorbeeld opgenomen zijn in een ziekenhuis en de hele dag geconfronteerd worden met mensen die iets van ze willen, van de doktoren tot de familie en vrienden die vooral willen horen dat het al weer beter gaat en je weer snel naar huis zal gaan. Ondertussen moet je nog wel die dagen in het ziekenhuis door. Daarbij komt dan nog de fysieke nabijheid, iemand die naast je staat, naast je zit, eventueel je hand vasthoudt, ik zou haast willen zeggen samen met jou mens is als dat niet zo vreselijk klonk, dat alleen al kan een hele troost zijn. Dergelijke begeleidende functies kunnen natuurlijk ook buiten het traditionele geestelijk gezocht worden.

Een humanisticus in het bestuur

Het traditionele geestelijk werk heeft er de laatste tijd nog een activiteit bij gekregen, en dat brengt mij meteen bij een volgend mogelijk beroepsveld, de bestuursactiviteiten. Humanistisch geestelijk werkers worden betrokken bij afdelingsoverleg in de ziekenhuizen waar zij werken (iets waarbij de vrijplaatsfunctie blijkens de rollenspellen een probleem kan vormen), in de gevangenissen worden zij gevraagd mee te praten over het beleid.

Op het niveau waar de beslissingen genomen worden kun je als humanisticus naar mijn gevoel ook veel betekenen voor de humanisering van de samenleving. Ik vergelijk het altijd met een kreet die ik voor het eerst tegengekomen ben toen ik ooit bij een voorlichtingsdag van Antropologie in Nijmegen ben gaan kijken. Er werd daar gesproken over het belang van wetenschappelijk onderzoek en beleid voor effectieve ontwikkelingshulp: je kunt steeds gaan dweilen als er water op de vloer

staat, maar je kunt ook onderzoeken waar het water vandaan komt en het lek proberen te dichten. Zoiets speelt er denk ik ook bij zorginstellingen en bedrijven waar mensen in geestelijke nood komen, waar in het kader van efficiëntie en kostenbesparing de druk op de mensen (zowel medewerkers als 'cliënten', patiënten of bewoners) wordt verhoogd. Je kunt, en moet misschien ook wel, blijven 'dweilen', de mensen blijven opvangen als ze in de knel komen, maar men kan ook denken aan het 'dichten van de lekken' en op bestuursniveau aandacht vragen voor menselijke belangen. Een humanisticus zou dan als taak in zo'n bestuur hebben de bewustwording te bevorderen van de effecten van het beleid op de betrokken mensen, en van de wensen en behoeften van die mensen. Om in Habermassiaanse termen te spreken: de humanisticus zou bij uitstek degene moeten zijn die in het beleid de leefwereldaspecten in de gaten houdt en waar nodig verdedigt tegen het systeemgeweld. Eerlijk gezegd vind ik dit te defensief geformuleerd, mijns inziens zou de humanisticus zich actief in moeten zetten om ook in bestuurszaken de vraag te stellen wat deze politiek, dit beleid bijdraagt aan het geluk van de mensen.

Ik denk dan ook dat een humanisticus zich niet hoeft te beperken tot de welzijnssector. Ook of misschien juist in 'harde' sectoren, waar men voornamelijk uit is op het vergroten van de winst, moet het volgens mij mogelijk zijn iets over te brengen van het belang van de waarde en waarden van mensen en zaken als milieu. Een sector als de reclamewereld heeft hier bijvoorbeeld heel direct mee te maken, maar de recente gebeurtenissen met de dumping van een olieplatform door Shell hebben duidelijk gemaakt dat zelfs grote multinationals rekening moeten houden met waar mensen waarde aan hechten. Ook de verwikkelingen rond de vorming van stadsprovincies in Amsterdam en Rotterdam geven duidelijk aan dat op beleidsniveau te snel voorbij wordt gegaan aan de dingen waar mensen waarde aan hechten en teveel uit wordt gegaan van economische en beleidsmatige ideeën. Shell reageerde ook op de protesten tegen de dumping van hun olieplatform door te zeggen: 'echt, dit was de meest milieuvriendelijke oplossing, en de goedkoopste, het publiek is gewoon dom dat het dat niet begrijpt, de volgende keer zullen we de mensen beter voorlichten.' Ook na de referenda in Amsterdam en Rotterdam was het publiek dom, misleid en te weinig voorgelicht. Zolang beleidmakers zo reageren op de misschien emotionele maar daarmee niet minder waardevolle uitspraken van de mensen, die zij toch zouden moeten dienen, is er voor de humanisticus werk te doen. Ik denk dat bestuurders er inderdaad steeds op gewezen moeten worden dat zij misschien wel gestudeerd hebben en het altijd beter weten, maar dat het uiteindelijk om de mensen en het leven gaat, dat dat hetgeen is waarvoor ze werken. Men werkt om te leven, en men bestuurt om het leven te vergemakkelijken, te veraangename en te beschermen. Men kan inderdaad met recht beslissen om het met minder geld en meer vrije tijd te doen (om maar eens wat te noemen) of om een stad als een geheel te behouden in plaats van haar op te splitsen in efficiëntere deelgemeenten, omdat men dat zinnvoller vindt. Dat zou meer erkenning moeten vinden.

Troost is misschien in dit verband een moeilijk begrip. Ik denk dat het wel duidelijk

is dat beleid, systeemdenken ook verdriet kan veroorzaken, misschien is dit wel een noodzakelijk kwaad. Als ik de besluitvormen bestudeer, bijvoorbeeld in het artikel 'Modellen van besluitvorming' van Marijke Prins,¹³ ontcom ik niet aan de indruk dat er bijna altijd compromissen gesloten zullen moeten worden. Het afstand nemen van je eigen standpunt, om met een compromis verder te leven en te werken, is moeilijk, dat blijkt onder andere wel uit de perikelen die binnen de uvh spelen. Iedereen heeft één bepaald punt dat hij of zij niet wil of kan loslaten, wat hem of haar te nauw aan het hart ligt. Ik zou me kunnen voorstellen dat een humanisticus in een bestuursfunctie degenen die veel moeten opgeven in de loop van een besluitvormingsproces 'troost' door die offers te erkennen en er iets voor in de plaats te geven. Dit zou ook op beleidsmatige gronden niet onverstandig zijn, omdat je zo medewerking en loyaliteit stimuleert. Het is tenslotte prettiger samenwerken met mensen die jouw belang en inbreng erkennen en zich de moeite getroosten hun waardering voor je inzet te tonen.

De onderzoekende humanisticus

De onderzoekende humanisticus zou door zijn onderzoek nieuwe inzichten in mens, maatschappij, kunst, spiritualiteit kunnen krijgen en zo een bijdrage kunnen leveren aan bewustwording met betrekking tot deze zaken. Ook onderzoek naar de waarde van wetenschap kan mensen bewuster maken van de manier waarop ze naar de dingen kijken. Als men dan een manier van onderzoeken vindt die recht doet aan alle(?) bestaansvormen en ervaringen, of dat in ieder geval zo veel mogelijk probeert, en daarbij een manier van verslaglegging vindt die naast inzicht ook ruimte biedt voor andere gedachten, afwijkingen zonder dat die als afwijkend (wat een negatieve normering lijkt in te houden) worden bestempeld, heb je een vorm van onderzoek die specifiek voor een humanisticus genoemd zou kunnen worden. Deze manier van onderzoeken zou recht moeten doen aan de specifieke, unieke inbreng van ieder mens, zowel van de onderzoeker als de eventuele 'onderwerpen van onderzoek'. Ilja Maso noemt dit radicale subjectiviteit: onderzoek waarin de persoon van de onderzoeker nadrukkelijk aanwezig is met zijn opvattingen en eigenschappen, verwachtingen en vooronderstellingen en die ook zo veel mogelijk expliciteert.¹⁴

Op deze manier onderzoek doen sluit als het goed is niet een vraag af door er een antwoord op te geven, maar nodigt juist uit om verder te vragen en na te denken. Het eenmalige, unieke moment zou zo onderwerp van onderzoek kunnen zijn. Verder is het natuurlijk ook zo dat goed onderzoek, dat een bijdrage wil leveren aan de humanisering van de samenleving, aanknopingspunten kan bieden aan mensen die actief iets willen veranderen of juist consolideren.

De troost die een dergelijke vorm van onderzoek zou kunnen geven is ten eerste het gevoel dat er meer mensen zijn die zich bezighouden met vragen over zin en dergelijke, dus de erkenning van het belang van dergelijke vragen, en de troost van de herkenning. Als een wetenschapper (of dokter) zegt dat iets is, bestaat, (dat je echt ziek bent, beter bent) dan is het ook zo. Het lijkt me wel van belang dat iedere

humanisticus er rekening mee houdt dat wetenschappelijke artikelen en wetenschappelijk onderzoek een dergelijke status kunnen hebben en daardoor mensen afhouden van het zoeken naar een eigen antwoord op de gestelde vragen. Een consciëntieus onderzoeker zou zich daarnaast ook bewust moeten zijn van de eventuele schade die het publiceren van zijn onderzoeksverslag tot gevolg zou kunnen hebben en zich daarvoor verantwoordelijk moeten stellen.

De onderwijzende humanisticus

Voor dit beroepsveld geldt misschien nog sterker wat ik hiervoor al gezegd heb: een onderwijzende humanisticus in het basis- of voortgezet onderwijs, maar ook in het vormingswerk, heeft als taak mensen bewust te maken door de juiste vragen te stellen. Ook zou hij mensen kunnen leren eigen vragen te (blijven) stellen, de eigen oplossingen of kennis te (blijven) waarderen. Daarmee stelt de onderwijzende humanisticus de mensen in staat zichzelf te leren kennen, of zoals dat in geveugelde taal gezegd wordt, zichzelf te worden. Een humanisticus zou in een dergelijke functie dus ook heel geschikt kunnen zijn om mensen te begeleiden bij het maken van keuzen met betrekking tot studie en dergelijke.

Troost bieden zou op dit terrein ook belangrijk kunnen zijn, onder andere voor die kinderen die met tegenzin afscheid nemen van de lagere school bijvoorbeeld, en eigenlijk nog niet zo nodig 'groot' willen worden. Dit gevoel zou een humanisticus kunnen (helpen) erkennen, bijvoorbeeld door er in een les als thema aandacht aan te besteden. Afgezien daarvan geldt ook op dit gebied dat bewustwording soms pijn doet, net als groeien en volwassen worden. De humanisticus zou hier aandacht voor moeten hebben. Ook in het onderwijs zou de humanisticus het belang van het moment, van het kind als uniek verschijnsel van nu kunnen benadrukken, in plaats van voornamelijk gericht te zijn op de volwassene die het kind ooit worden zal.

De schrijvende humanisticus

En dan kom ik uiteindelijk toch daar waar ik in het begin naar toe wou, namelijk de literatuur. Een humanisticus lijkt mij bij uitstek geschikt, samen met de filosoof, om prachtige literatuur te schrijven. Wie anders heeft er tenminste zes jaar de tijd voor genomen om na te denken over de zin van het leven? Wie heeft zich zes jaar lang kunnen verdiepen in de vele verschillende verschijningsvormen van het wezen 'mens'? Wie anders heeft zo krankzinnig veel papers moeten schrijven tijdens zijn studie? Behalve romans schrijven zou de humanisticus ook op journalistiek gebied veel uniek werk kunnen doen, door in zijn artikelen de nadruk te leggen op medemenselijkheid, een andere blik te bieden, de achterliggende waarden te bekijken die spelen bij zaken als de stadsprovincie Rotterdam, te laten zien wat bepaalde ontwikkelingen met mensen doen op het gebied van autonomie, zelfrespect en vrijheid. Ook zou de journalistieke humanisticus de resultaten van de onderzoekende humanisticus voor een breder publiek toegankelijk kunnen maken. De manieren waarop een journalist bewustwording en troost kan bieden verschillen niet zoveel van die

van de onderzoekende humanisticus, met dat verschil dat een journalistiek stuk waarschijnlijk beter toegankelijk is en door meer mensen in een kortere tijd gelezen zal worden, terwijl de onderzoekende humanisticus grondiger te werk zal gaan en dieper op de zaken in zal gaan.

De literatuur-schrijvende humanisticus zal zich meer richten op de particuliere, persoonlijke ervaring, of in Habermassiaanse termen zich richten op de leefwereld. In de literatuur kan bij uitstek het unieke, eenmalige van een mens, van een ervaring beschreven worden. In de literatuur kan men lezen over de vele, verre of dichtbijge werelden waarin mensen leven. In de literatuur kun je ervaren dat je buurman je misschien wezensvreemd is, maar dat er in Nieuw Zeeland iemand woont die jouw gevoel beschrijft alsof hij je kent zoals niemand je kent. In de literatuur kun je lezen dat er tweehonderd jaar geleden ook werd nagedacht over de zin van het leven, werd liefgehad en geleden. Literatuur kan dus heel dichtbij komen, dichterbij dan enig mens ooit zou kunnen zonder die afstand van het woord op papier. (Je kan dit heel makkelijk controleren, kijk maar eens hoe anders je met mensen communiceert als je brieven schrijft in plaats van direct met elkaar te praten. Je kunt elkaar op papier veel dingen vertellen die zittend naast elkaar onnoembaar zijn. Zo kun je iemand op papier heel goed kennen en in de zelfde kamer toch volslagen vreemden voor elkaar zijn. Andersom werkt dit trouwens ook.) Goede literatuur kan dus inzichten geven die op een andere manier vrijwel onbereikbaar zijn. Een schrijver geeft zijn intiemste gedachten bloot op papier, juist omdat er niemand aanwezig is op het moment dat ze neergeschreven worden. Normaal gesproken kun je alleen in je eigen ziel zo diep doordringen. Literatuur geeft je dus de mogelijkheid uit jezelf te stappen, iemand anders te worden, iemand anders te voelen van binnenuit. Als dat geen empathie bewerkstelligt, geen respect leert voor de ander, je bewust maakt van wie je bent, wat een mens is en wat mensen bindt, weet ik het niet meer. Literatuur geeft je ook de mogelijkheid te experimenteren met een bepaalde situatie, met een bepaalde gedachte. Je kunt verhalen verzinnen waarin je het één en ander uitprobeert, waardoor de voor- en nadelen, de mogelijkheden en de onmogelijkheden van een bepaalde gedachte duidelijker kunnen worden. Of je kunt een boek uitzoeken waarin die gedachte is uitgewerkt. Dit kan je helpen je bewust te worden van de consequenties van een bepaalde handeling of actie, en bewuster te beslissen of je iets wel of niet zult doen. (Het hoeft natuurlijk nooit zo te gebeuren als je het in je verhaal bedacht had, je moet je verhaal dan ook loslaten op het moment dat je je gedachte in de praktijk gaat brengen.)

Door in de literatuur te ervaren dat mensen over de hele wereld en door de tijden heen met dezelfde vragen, met dezelfde ervaringen worstelen als jij, ook al zijn de uiterlijke omstandigheden misschien totaal anders en wordt er op geheel verschillende manieren uiting aan gegeven, kun je je getroost voelen, minder alleen. Je bent ook minder afhankelijk van de beschikbaarheid van mensen met dezelfde gerichtheid, interesse of behoeften als jij. Het enige dat eigenlijk mist is de fysieke aanwezigheid van de ander, hoewel de beschrijvingen, het ritme van de taal, de klank van de

woorden (lees ook altijd de boeken in de oorspronkelijke taal als dat enigszins kan) en de melodie van de zinnen ook heel lichamelijk kunnen zijn. De ervaring in de literatuur kan natuurlijk nooit het 'echte leven' vervangen, maar het kan een unieke aanvulling vormen, waarzonder het leven maar kaaltjes zou zijn. In de literatuur staat bij uitstek het moment, het eenmalige centraal, zonder de pretentie ook iets te zeggen over morgen, de eenmalige, unieke mens wordt ten tonele gevoerd zonder dat de avonturen van die ene mens ook overeen zouden moeten komen met het leven van de ander.

Enzovoorts...

Humanistici zouden ook door het maken van muziek mensen bewust kunnen maken van wat ze nou drijft, wat lekker is en wat niet. Daarbij kan een plaat van Chris Isaak bijvoorbeeld heel troostend werken bij liefdesverdriet. De man zingt met een dusdanig pathos dat alles daarbij vergeleken nietig lijkt, wat dus heel duidelijk het moment en het gevoel benadrukt.¹⁵ Schilder- of beeldhouwkunst kan ook dingen duidelijk maken, iemand treffen waardoor die zich ergens van bewust wordt. En zo zijn er ongetwijfeld nog veel creatieve geesten die beroepsvelden en werk voor zich zien weggelegd waar ik nog helemaal niet aan gedacht heb...

Conclusies

Wat zijn nu de conclusies die we kunnen trekken uit mijn gedachtenexperiment? Er zou nagedacht kunnen worden over de vraag of bewustwording en troost inderdaad de twee dingen zijn die alle humanistici kunnen binden, door alle beroepsvelden heen, en of het stellen van vragen inderdaad leidt tot nieuwe inzichten, of dat de humanisticus daardoor als lastig niet serieus te nemen sujet te boek zal komen te staan. Dit is afhankelijk van de bereidheid van anderen na te denken over zichzelf en de consequenties van hun gedrag, en van de plaats die de humanisticus zich zal weten te veroveren in de wereld. Niet-humanistici zullen het belang van de thema's die de humanisticus aandraagt moeten erkennen. Wat dat betreft vind ik literatuur ook de meest sympathieke vorm van werken: het is totaal niet agressief, als mensen niet willen hoeven ze een boek niet te lezen. In beleidsfuncties zit dit uiteraard anders. Ook wetenschappelijk onderzoek kan, als het eenmaal door het heersende discours geaccepteerd is, een voorschrijvende functie krijgen, ook al is dat door de onderzoeker nooit zo bedoeld. Dat zal wel te maken hebben met het aloude streven naar waarheid dat wetenschappers kenmerkt(e). Als iemand de waarheid zoekt en vervolgens een onderzoeksverslag presenteert wat volledigheid pretendeert, al is het maar voor dat moment en voor die ene onderzoeksvraag, gaat daar iets dwingends vanuit. Maar dat terzijde. Ik merk dat ik troost geven zie als het erkennen van het verdriet en de pijn die mensen kunnen ervaren als gevolg van de onmogelijkheid om altijd te doen waar je zin in hebt, of altijd je zin te krijgen. Het leven loopt niet altijd zoals je het graag gezien had, en soms is dat een gevolg van de daden en verlangens

van andere mensen. Ik vind dat mensen daar de verantwoordelijkheid voor zouden moeten erkennen. Niet dat ze dan maar zouden moeten afzien van daden die anderen niet goed uitkomen, dat zou hen dan weer slecht uitkomen en je hoeft jezelf niet altijd te benadelen ten gunste van anderen, maar inderdaad een soort 'weergeld' geven in de vorm van troost.

Noten

- 1 Vgl. Corine Goemans, *Het beroepsprofiel van humanistisch geestelijk werk & de nieuwe professionaliteit van de humanisticus* (paper), Universiteit voor Humanistiek, Utrecht, 1995. 1995.
- 2 Vgl. Jan Hein Mooren, *Geestelijke verzorging en psychotherapie*, Ambo, Baarn, 1989. Idem, *Beroepsprofielen in het professionele geestelijk werk, Humanistisch raadslieden in het land van de Barbapappa's*, Interior, Ermelo, 1995.
- 3 Vgl. Jan Hein Mooren, 1989.
- 4 Vgl. Frank Brinkhuis, *Raadslieden, pastores en therapeuten*, VUB-Press/Interior, Brussel/Ermelo, 1993.
- 5 Jaap van Praag, *Grondslagen van humanisme*, Boom, Meppel/Amsterdam, 1978, p. 210.
- 6 Elly Hoogeveen, *Eenvoud en strategie*, Acco, Amersfoort, 1991.
- 7 Vgl. Jan Hein Mooren, 1995.
- 8 Vgl. Georges Duby, *De kathedraalbouwers, portret van de middeleeuwse maatschappij 980-1420*, Agon, Amsterdam, 1992.
- 9 Vgl. Jacques Le Goff, *De cultuur van middeleeuws Europa*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1987.
- 10 Vgl. Elly Hoogeveen, 1991.
- 11 Vgl. Jacques Le Goff, 1987.
- 12 Doe Maar/Ernst Jansz en Jan Hendriks, 'Alles gaat voorbij', op: *4-us*, CNR, 1983.
- 13 Vgl. Marijke Prins, 'Modellen van besluitvorming', reader *Systeem & Zorg*, 1994-1995, p. 33B-41B.
- 14 Vgl. Ilja Maso, *Zinnig onderzoek naar zin* (nog te verschijnen).
- 15 Chris Isaak, *Forever Blue*, Reprise Records, 1995.

Humanistisch raadswerk tussen culturen

Ina van Zanten

Ina van Zanten studeerde bestuurskunde en is als wetenschappelijk onderzoeker o.a. werkzaam geweest aan de Rijksuniversiteit Utrecht, de Erasmus Universiteit en bij het Ministerie van VROM. Zij studeert thans aan de Universiteit voor Humanistiek en is medewerkende bij het huiskamerproject van het algemeen woon- en zorgcentrum Sonnenburgh, te Voorburg.

Inleiding

In dit artikel wil ik het hebben over de vraag naar de voorwaarden waaronder humanistisch raadswerk aan personen met een andere etnische afkomst dan de Nederlandse mogelijk zou kunnen zijn. Ik wil wijzen op het belang om een grondhouding of professionaliteit te ontwikkelen die zowel op het niveau van de betrekking als op het niveau van de inhoud van de communicatie stimuleert om verbindingen te leggen met het waarden- en normenkader van mensen uit andere culturen. Daarbij gaat het niet of niet overwegend om verwachtingen over het eindresultaat van een verbinding, hetgeen gemakkelijk zou kunnen worden gedacht. De nadruk ligt op het laten ontstaan van verbindingen met (allochtone) personen die jezelf en de ander de ruimte geven en versterken.

Als iemand uit een andere cultuur aan mij vertelt over een belangrijke gebeurtenis roept dat bij hem of haar vaak een geheel van associaties, gedachten en lichaamstaal op dat wordt ingekleurd door de cultuur van het land van herkomst. Aan een gebeurtenis als bijvoorbeeld de geboorte van een kind en de bijbehorende uitvoering van geboorterituelen (ondermeer Thailand, Afrika) om geluk op het pad van het kind te brengen en ziekte van het pad te weren, zit vaak een emotionele beleving vast die door mij niet automatisch wordt verstaan of begrepen. Inzichten uit bestaande

theorievorming over emoties kunnen van betekenis zijn voor humanistisch raads-
werk. Emotionele beleving van belangrijke gebeurtenissen als geboorte, ziekte of
dood omvat namelijk vaak een verhaal van existentiële vragen en antwoorden, dat
primair vanuit een cultureel perspectief ontstaat. De samenhang tussen emotionele
beleving en cultuur bespreek ik in paragraaf 1. In paragraaf 2 besteed ik aandacht aan
de verschillende voorwaarden op persoonlijk en interactieniveau die van belang
kunnen zijn voor het verrichten van intercultureel raadswerk. Samenvatting en
conclusies volgen in paragraaf 3.

1. Het ontstaan van verschillen in emotionele beleving

Hoe valt het te begrijpen dat een vrouw uit een islamitische cultuur zich bij het
rouwen om een geliefde overledene zich met de handen op de borst slaat en tijdens
het rouwritueel twee maanden lang elke avond met haar familie bijeenkomt om
verzen uit de Koran te reciteren? Hoe valt het te begrijpen dat kinderen uit een
islamitische cultuur bij het begroeten van een belangrijk persoon waaraan zij hun
respect willen betuigen, die ander de hand kussen? Dergelijke verschillen in het
omgaan met emoties en gebeurtenissen door mensen uit verschillende culturen
neem ik dagelijks waar op straat of worden mij verteld door burens of kennissen.

De vraag is hoe verschillen in emotionele beleving tussen mensen uit uiteenlopende
culturen kunnen worden verklaard. In wetenschappelijke theorieën over emoties
bestaan grofweg twee verklaringen voor het ontstaan van culturele verschillen in
emotionele beleving. De eerste verklaring gaat er vanuit dat emoties primair aan-
geboren zijn, dat wil zeggen: iedereen beschikt vanaf zijn geboorte over een emotio-
nele natuur. Deze emotionele natuur is inherent aan de mens. De tweede verklaring
kijkt veeleer naar culturen: verschillen in emotionele beleving zijn primair vormen
van aangeleerd gedrag, een uitvloeisel van culturele afspraken en/of conditionering.
Een voorbeeld van de culturele verklaring is het sociaal constructionisme uit de jaren
tachtig. Deze opvatting wijst op het belang van de (talige) cultuur. Emoties worden
beschouwd als talige sociale constructies.¹ De taal is een middel waarmee mensen
hun emoties tot uitdrukking brengen en waarmee zij zodoende hun beleving van de
werkelijkheid construeren. De taal als zodanig alsmede in taal uitgedrukte emoties
worden opgevat als een produkt van de cultuur. Cultuur is (talige) communicatie.
Culturele verschillen geven aanleiding tot verschillend taalgebruik. In de *lingua*
franca van Suriname bestaat bijvoorbeeld de uitdrukking 'ik ben pijn'. Hiermee
geven mensen de identificatie met de pijn aan. De pijn staat niet buiten jezelf ofwel
in een relatie van een subject (ik) tot een object (pijn).

Een centrale kritiek op de constructionistische opvatting is dat taal niet alle emoties
kan afdekken.² Taal vormt slechts een mogelijke indicator van verschillen in emotio-
nele belevingen tussen mensen uit verschillende culturen. Een andere indicator kan
het geheel van lichamelijke expressievormen zijn. Taal kan misleidend werken als er
in culturen geen woord of term bestaat om een bepaalde emotie uit te drukken en

een hier gangbare term geen weerklank vindt bij een (allochtone) cliënt. Denkbaar is ook het bestaan van verschillend taalgebruik tussen culturen voor gelijksoortige emoties.

De waarderingstheorie van Frijda en Mesquita³ combineert verklaringen die uitgaan van aangeboren en verklaringen die uitgaan van aangeleerd emotioneel gedrag. Emoties staan in de visie van Frijda en Mesquita in directe relatie tot zin- en betekenisgeving door mensen van voor hun belangrijke gebeurtenissen. Een waargenomen gebeurtenis in de leefomgeving en de waardering daarvan roept emoties op. Die emoties ontstaan als een bepaalde gebeurtenis door iemand wordt beoordeeld als relevant voor zijn of haar belangen. De belangen die men aan gebeurtenissen koppelt en de waardering variëren naargelang de normen en waarden binnen de culturele context: "welke gebeurtenissen als belangrijk worden gecodeerd en waarom ze dat dan zijn, de betekenis die aan ze gegeven wordt, zijn kenmerkend voor de gegeven cultuur."⁴ Voorbeeld: een persoon met een Turkse of Marokkaanse achtergrond kan zich ziek voelen door een gebeurtenis waarin een hond achter hem of haar aanrent. Vanuit zijn belang om niet geslagen of bezeten te raken van een geest, welke soms de vorm aanneemt van een hond, kan zo'n gebeurtenis beoordeeld worden als zeer beangstigend. Zichtbaar gedrag als het ontwijken of vermijden van een hond (emotie: angst) komt voort uit de betekenis die dergelijke gebeurtenissen hebben binnen een magische beleving.⁵

De verschillen in betekenisverlening hebben ook te maken met de onderliggende structuur van culturen.⁶ In een zogenaamde F-cultuur, die gekenmerkt wordt door een fijnmazige structuur van normen, waarden en bijbehorende gedragsregels, is de betekenis van gebeurtenissen veel meer een vaststaand gegeven. Naarmate meer betekenissen relatief vastliggen, des te groter de verzameling van handelingen en gedragingen die negatieve emoties als schaamte of agressie kunnen oproepen. Ook de belangen die in het geding zijn lijken relatief vaster omlijnd in vergelijking met een individualistische G-cultuur.

In een G-cultuur handelen mensen vanuit een grofmazig waarden- en normenkader. Regels voor het juiste gedrag in allerlei situaties liggen minder vast dan in een F-cultuur. Waar het in een – veelal westerse – G-cultuur gaat om zelfontplooiing en erkenning door anderen, spelen in een F-cultuur belangen als het behouden van de goede naam en de eer of het voorkomen van gezichtsverlies en status binnen het netwerk van sociale relaties een zeer belangrijke rol. Hieruit valt ook te begrijpen dat er in F-culturen een groter scala aan gebeurtenissen als belangrijk kan worden ingeschat. In G-culturen volgt de verantwoordelijkheid veelal op eigen (verwijtbaar) gedrag; in F-culturen ontstaat verantwoordelijkheid ook als gevolg van gebeurtenissen van buitenaf. Het lot van vele honderden 'bezoedelde' vrouwen uit Kuwayt na de inval van Irak in 1991 was niet anders dan een 'martelaarsrol' met zeer geringe keuzevrijheid. In een G-cultuur zou men kijken naar hetgeen deze vrouwen in kwestie kan worden toegerekend. In een F-cultuur rest hen niets anders dan opoffe-

ring (zelfmoord of vermoord worden) voor de status en eer van hun gemeenschap, en misschien wel voor hun land.

Is alles aan emotionele beleving van mensen uit andere culturen – zoals codering van gebeurtenissen en inschatting van hun consequenties – te herleiden tot verschillen in culturele gegevens?

Dat blijkt niet zo te zijn. Natuurlijke gelijkheid tussen mensen komt naar voren in een algemeen patroon van emotionele gedragswijzen dat los staat van culturele factoren. De mens heeft de beschikking over een algemeen emotioneel expressiepatroon met bijbehorende gelaatsuitdrukkingen zoals angst, verdriet en vreugde.⁷ De cultuursocioloog Hofstede noemt dit het universele niveau in de mentale programmering van mensen.⁸ Wat uiteindelijk tussen culturen verschilt is de kanalisering van emotionele reacties. Die kanalisering verloopt via verschillen in zogenaamde *display rules*, dat wil zeggen bepaalde gewoonten of normen die voorschrijven om sommige uitingen van emoties te onderdrukken en andere te uiten.⁹

Ook bepaalde gedragswijzen behoren tot de algemene bagage van de mens. Als iemand dreigend aan komt lopen, hebben mensen bijvoorbeeld instinctief de neiging om te vluchten. De psycholoog Frijda komt tot de bevinding dat gedragssystemen – een verzameling van gangbare gedragswijzen – intercultureel beschouwd gelijksoortig zijn. Natuur en cultuur doen daarbij voor elkaar niet onder: “Bij de mens bestaan de systemen zowel uit aangeleerd als uit aangeboren gedrag; de natuur levert (gedrags-)principes die door de cultuur gespecificeerd worden... dus waarin de cultuur aanmoedigt en versterkt.”¹⁰ Er bestaat blijkbaar zoiets als een algemene emotionele natuur van mensen, maar de regels voor de uiting en betekenisverlening van emoties kunnen per cultuur verschillen.

In het licht van de theorievorming over emoties wil ik in de volgende paragraaf aandacht besteden aan de vraag welke condities of voorwaarden voor het humanistisch raadswerk van belang kunnen zijn om interculturele begeleiding mogelijk te maken.

2. Voorwaarden voor intercultureel raadswerk

Volgens het model van de hierboven besproken waarderingstheorie van Frijda en Mesquita bepalen culturele factoren met name de gebeurteniscodering, de waardering of inschatting en de betekenisverlening (waaronder zingeving). Hier vloeien dan de meer zichtbare zaken als emotionele expressie, zoals huilen of schreeuwen, uit voort. Zingeving zie ik als een manier van betekenisverlening, waarbij aspecten van emotionele beleving als belang en waardering een rol spelen. Belangrijke gebeurtenissen worden ‘betekend’, dat is van een (mede) door cultuur beïnvloede associatie, waardering en interpretatie voorzien. De boodschap uit bestaande theorieën over emoties lijkt te zijn: *zinggeving is activering van cultuur* (associaties, gedachten en gevoelens, lichamelijkeheid).

Zo bezien lijkt het van belang om niet alleen oog te hebben voor zichtbare emotionele uitingen van allochtone cliënten, maar ook bewust te zijn van onuitgesproken, culturele drijfveren achter waargenomen gedrag. Dit bewustzijn is een voorwaarde voor het ontwikkelen van interculturele raadspraktijken. Ik onderscheid voorwaardes naar twee niveaus. Op het niveau van de persoon gaat het om de houding van de raadspersoon als zodanig (persoonlijke niveau). Het tweede niveau is dat van het wederzijdse contact tussen de raadspersoon en een allochtone cliënt (interactie-niveau).

Persoonlijk niveau

De allochtone cliënt zal degene die intercultureel raadswerk wil doen op dit niveau behoorlijk op de proef stellen. Van raadsliden vraagt dit werk een bewustzijn en een behoorlijke mate van zelfreflectie ten aanzien van de eigen etniciteit. Etniciteit is een cultureel fenomeen. Het bestaat uit die specifieke waarden en gedragingen waardoor iemand in staat is zich te onderscheiden van de ander. De eigen identiteit ontstaat vanuit het kader van etniciteit: "Mensen kunnen intra- en interpsychisch niet samenleven zonder een etniciteit."¹¹ Het is specifiek voorzover het normatieve maatstaven bevat die de persoonlijke of groepsidentiteit afbakenen. Een voorbeeld is onderlinge rivaliteit als norm voor gedrag tussen voetbalsupporters. Naast de normatieve inhoud is de functie specifiek. De functie is veelal het realiseren van samenhang of cohesie tussen mensen. Die cohesie is vaak zichtbaar, zoals bijvoorbeeld bij voetbalsupporters of leden van een motorclub die die dezelfde kleding dragen of eenzelfde tatoeage hebben. Juist de eigen etniciteit maakt iemand herkenbaar voor de ander. Elke etniciteit heeft zijn eigen gezicht.

Een eerste voorwaarde voor intercultureel raadswerk is hier dus dat raadsliden zoeken naar vormen om hun eigen etniciteit te tonen aan de ander. Door dit te doen geven raadsliden aan wie ze zijn en wat hun mogelijkheden en grenzen naar de ander zijn. Het maakt met andere woorden het anders-zijn communiceerbaar. Ook maakt het communiceerbaar wat dit verschillend zijn ten opzichte van de ander voor jezelf betekent.

Een tweede voorwaarde is het vermogen tot de-identificatie. De-identificatie ontstaat als raadsliden in het contact met allochtonen bewust op zoek gaan naar onderlinge verschillen in plaats van overeenkomsten.¹² Het is dan mogelijk om de authenticiteit van de ander te bevestigen zonder te vervallen in statisch denken, dat wil zeggen denken waarbij de eigen gedragsnormen maatgevend zijn voor de beoordeling van de ander. Het verschil tussen jezelf en de ander (= anders-zijn) is immers de overeenkomstigheid. Zonder enig bewustzijn van de eigen normen en waarden – ook als die wellicht intolerant zijn – vervalt intercultureel raadswerk tot een onderneming waarbij raadsliden zichzelf niet blootgeven, maar dit wel verwachten van de allochtone cliënt. Is er dan sprake van éénrichtingsverkeer?

Interactie-niveau

Er valt in kringen van geestelijk raadslieden weleens het geluid te horen dat de herkenning van verschillen in emoties een voldoende basis zou zijn voor geestelijke verzorging aan mensen uit andere culturen dan de Nederlandse. De herkenning van basale emoties is een universele eigenschap van mensen. Dat wil zeggen: ieder mens is in staat om de emotie van een ander volgens een gelijke procedure te identificeren en te interpreteren (woede, angst, etc).

De (h)erkenning van basale emoties tussen raadspersoon en cliënt gaat vooraf aan iedere culturele bepaaldheid. Deze gelijkheid 'van nature' tussen mensen beschouw ik echter als een noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarde voor effectieve communicatie. De situatie ligt immers veel complexer als we ook de rol van culturele factoren in ogenschouw nemen. Op het niveau van de interacties tussen een allochtone cliënt en een raadspersoon kunnen gemakkelijk misverstanden ontstaan als gevolg van een uiteenlopende visie op het belang en de betekenis van het contact. Het is bijvoorbeeld voorstelbaar dat raadslieden niet altijd de functie of rol door een allochtone cliënt toebedeeld krijgen die zij gezien hun opdracht voor ogen hebben. Allochtonen verbinden wellicht geestelijke zorg aan religieuze leiders uit de eigen gemeenschap. Of het vragen van begeleiding aan een onbekende raadspersoon betekent gezichtsverlies in de eigen cultuur. Het nagaan of er en zo ja welke functie of rol van elkaar wordt verwacht, lijkt mij dan een eerste voorwaarde voor intercultureel raadswerk. De behoefte van een allochtone cliënt is dus richtinggevend voor welke vorm van geestelijke begeleiding dan ook.

Een tweede voorwaarde heeft betrekking op het a-symmetrische karakter van een begeleidingssituatie (afhankelijkheid van een cliënt, verschil in belang en positie tussen cliënt en begeleider). Het gaat erom dat een allochtone cliënt een specifieke deskundigheid over zijn of haar probleem in huis heeft die de rolverhouding kan omdraaien. Met specifiek bedoel ik de inbreng van culturele waarden en normen. Het betrekkningsniveau van het contact wordt daardoor per definitie geïmpliceerd. Voorwaarde is derhalve dat de raadsman of -vrouw dit herkent als het gebeurt en in staat is om in overleg met die cliënt een relatie te scheppen die voor beiden bevredigend is. Verschillen tussen beiden bestaan er immers altijd. Het gaat er veeleer om te ontdekken welke verschillen eventueel een probleem opleveren en of dit probleem binnen de eigen verantwoordelijkheid valt.¹³ Dit is een derde voorwaarde voor intercultureel raadswerk.

Tenslotte is het van belang om inzicht te krijgen in de verschillende wijzen waarop cliënten zoal interculturele problemen uitdrukken. Een islamitische moeder kan bijvoorbeeld opvoedingsproblemen hebben met haar zoon en dit uiten in lichamelijke signalen (hoofdpijn, lusteloosheid, etc.), omdat dit cultureel meer aanvaardbaar is. Een vierde voorwaarde voor intercultureel raadswerk is dan ook om deze vertaling te herkennen en eventuele zingevingvragen via een voor die cliënt aanvaardbare weg aan de orde te stellen.

3. Samenvatting en conclusies

Alhoewel mensen van nature over een universeel patroon van emotionele expressies beschikken, is de beleving en uiting van emoties grotendeels cultureel bepaald. Volgens de waarderingstheorie van Frijda en Mesquita bestaan er specifieke culturele verschillen in de wijze waarop mensen de betekenis en consequenties van een emotionele gebeurtenis (zoals geboorte of dood) inschatten en waarderen. Zingeving als proces van sociaal-emotionele betekenisverlening komt neer op een activering van cultuur (associaties, gedachten en gevoelens).

Aan de hand van deze inzichten heb ik getracht voorwaarden voor de bloei van intercultureel raadswerk aan te duiden. Op het niveau van de persoonlijke houding is enige reflectie naar de eigen etnische identiteit en een vermogen tot de-identificatie naar de ander van belang. Op het niveau van de interacties tussen raadslieden en allochtone cliënten gaat het er onder meer om na te gaan welke culturele verschillen nu eigenlijk problemen opleveren in het contact. Niet elk probleem is intercultureel van aard. Ook overeenstemming over het betrekkningsniveau van de communicatie is vaak niet vanzelfsprekend.

De conclusie luidt dat de veronderstelde natuurlijke gelijkheid tussen mensen, dat wil zeggen een universeel emotioneel gedragspatroon, een noodzakelijke maar geen voldoende basis is voor raadswerk aan mensen met een allochtone achtergrond. Dit werk vraagt van raadslieden om anders naar zichzelf te kijken: het gaat erom dat zij impliciete aannames, waarden en normen (het eigen monoculturele bewustzijn) expliciet leren maken.

Noten

- 1 Vgl. Harré, *The Social Construction of Emotions*, Oxford, 1986.
- 2 Vgl. E. Hoffman & W. Arts, *Interculturele gespreksvoering*, Houten, 1994. Zie m.n. p. 101-130 (over taal).
- 3 Op een universeel grondpatroon van emoties bestaan culturele variaties die bepaalde aspecten van emoties ombuigen of benadrukken. Vgl. N.H. Frijda & B. Mesquita, 'Emoties: natuur of cultuur?', in: *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 1992, 47/1, p. 3-14.
- 4 N.H. Frijda & B. Mesquita, 1992, p. 9.
- 5 M. Cavigo, *Religie en magie: RIAGG-hulpverlening aan Turken en Marokkanen*, Meppel, 1994, p. 79, 83-86.
- 6 D. Pinto, *Het virus cultuurverschillen*, Houten/Zaventem, 1994, p. 97-105.
- 7 N.H. Frijda & B. Mesquita, 1992, p. 5.
- 8 G. Hofstede, *Allemaal andersdenkenden*, Amsterdam, 1991, p. 16.

- 9 P. Ekman, *Universals and Cultural Differences in Facial Expressions of Emotions* – Nebraska Symposium on Motivation, Lincoln, Vol. 19, University of Nebraska, 1972, p. 207-283.
- 10 N.H. Frijda & B. Mesquita, 1992, p. 6.
- 11 D.H.J. van Bekkum, *Interculturele professionaliteit* (paper t.b.v. de cursus 'Trans-cultureel werken', april 1995), Universiteit voor Humanistiek, Utrecht, 1995.
- 12 K. Anema, 'Psychiatrie begint culturele valkuilen te onderkennen', in: *Humanist*, nr. 10, oktober 1995, p. 19. Geciteerd wordt o.m. een uitspraak van Frank Kortmann, hoogleraar psychiatrie in het Radboudziekenhuis in Nijmegen: "voorwaarde is dat men zich realiseert dat mensen andere normen en waarden hebben en dat ze daarvoor respect tonen...denken zoals zij (= allochtone cliënten) dat lukt niet en hoeft ook niet" (p. 19).
- 13 J. Tennekes, 'Communicatie en cultuurverschil', in: *M+O, tijdschrift voor organisatiekunde en sociaal beleid*, jrg. 48, nr. 2, 1994, p. 130-143.

Het amendement Lansink

De Kwaliteitswet Zorginstellingen en de Wet Geestelijke Verzorging - Wetgevingskroniek 3

Marijke Prins

— *Mw dr M.C.J. Prins is universitair docente Organisatie- en Beleidsvraagstukken m.b.t. verzorging en hulpverlening aan de Universiteit voor Humanistiek. Voor Praktische Humanistiek volgt zij de voortgang van de wetgeving rond de geestelijke verzorging. Deel 1 van de wetgevingskroniek verscheen in nr. 14 (december 1994); deel 2 – samen met Monica van Angeren – verscheen in nr. 16 (juni 1995).¹*

In dit derde deel van de wetgevingskroniek Kwaliteitswet Zorginstellingen en de Wet Geestelijke Verzorging wordt verslag gedaan van de ontwikkelingen rond het zogenaamde amendement Lansink. Aanvankelijk leek de kans verkeken dat geestelijke verzorging nog een plaats zou kunnen krijgen in de Kwaliteitswet Zorginstellingen, maar het recht van amendement van een individueel kamerlid blijkt een machtig wapen te zijn!

Zoals in deel 2 van de wetgevingskroniek uitgebreid aan de orde is gekomen, kwam de Vaste Commissie voor Volksgezondheid Welzijn en Sport (vws) op 9 februari 1995 met een schriftelijke reactie op het voorstel van de Kwaliteitswet Zorginstellingen. Alleen het CDA, de RPF en de SGP legden bij die gelegenheid de relatie tussen het Wetsvoorstel Geestelijke Verzorging en de Kwaliteitswet.

Op 30 mei laat minister Borst-Eilers in een nota weten dat zij niet voornemens is om een aparte plaats voor geestelijke verzorging in het wetsvoorstel in te ruimen. Ze volstaat met een verwijzing naar het Wetsvoorstel Geestelijke Verzorging. De opvatting van sommige fractieleden dat geestelijke verzorging een geïntegreerd onderdeel is van de totale zorgverlening en daarom een plaats zou moeten hebben in de Kwaliteitswet, wordt door de minister niet gedeeld.

Op 29 augustus behandelt vervolgens de Tweede Kamer het wetsvoorstel Kwaliteitswet Zorginstellingen. Grote verrassing tijdens de behandeling van het wetsvoorstel is

het indienen van een amendement door het CDA-kamerlid Lansink inzake de vraag om opname van geestelijke verzorging in de Kwaliteitswet. De oorspronkelijke tekst van het amendement luidt als volgt: *Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die, de aard en de doelstelling van de instelling alsmede de personen die daar verblijven in aanmerking genomen, zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten.*²

Van der Vlies (SGP) zegt aanvankelijk toe het amendement volmondig te zullen steunen. In de opvatting van Van der Vlies moet het afdwingbaar zijn dat er een dominee aan het bed kan komen. Hij stelt: *Natuurlijk, wij hebben het hier over een directe verantwoordelijkheid van de instelling zelf, maar de indirecte berust wel degelijk bij de budgetterende overheid, die de grondwettelijke taak heeft om kwaliteitseisen te stellen. En daaronder behoort de eis van onbelemmerde ruimte voor pastorale begeleiding vanuit de kerken; die eis zou dus wettelijk verankerd moeten worden.*³

Van der Vlies spreekt hier nadrukkelijk over 'kerken' en daarmee interpreteert hij het amendement beperkter dan door Lansink is bedoeld. In het interpellatie-debat dat hierop volgt 'onderschept' het pvda-kamerlid Middel onmiddellijk de achterliggende bedoeling van Van der Vlies. Volgens Middel hebben niet alleen de kerken, maar heeft ook het Humanistisch Verbond een plaats ten aanzien van geestelijke verzorging. Bij geestelijke verzorging gaat het niet uitsluitend om godsdienstige zaken, maar ook om levensovertuiging.

Middel zegt op voorhand toe het amendement te steunen, mits de tussenzin in het amendement wordt geschrapt die luidt: *de aard en de doelstelling van de instelling alsmede de personen die daar verblijven in aanmerking genomen*⁴ Deze tussenzin maakt de inhoudelijke strekking van het amendement ten aanzien van de beschikbaarheid van geestelijke verzorging in zorginstellingen volgens hem onduidelijk. De mate van beschikbaarheid kan nu op tweeërlei wijze uitgelegd worden: zowel als een verruiming als een beperking. Waar Van der Vlies de tussenzin in beperkende zin opvat, namelijk dat er maar één soort geestelijke verzorging mogelijk is als er sprake is van een identiteitsgebonden instelling, kent Middel een ruimere betekenis aan het amendement toe: *De signatuur van een bepaalde instelling hoeft niet te betekenen dat alle mensen die in die instelling opgenomen zijn ook tot die signatuur behoren. Met mijn eigen overtuiging als uitgangspunt heb ik dan ook de concrete stelling: als in een humanistisch tehuis iemand die gereformeerd is behoefte heeft aan de komst van een dominee, moet dat gewoon kunnen.*⁵

Minister Borst-Eilers laat weten niet blij te zijn met deze uitvoerige discussie over geestelijke verzorging. Weliswaar is geestelijke verzorging een noodzakelijk en vanzelfsprekend onderdeel van de kwaliteit van zorg, maar daar volgt niet automatisch de consequentie uit om geestelijke verzorging op te nemen in de Kwaliteitswet. De

minister zegt: *Dat wetsvoorstel geestelijke verzorging moet worden opgevat als een verbijzondering van de eisen die de Kwaliteitswet oplegt aan instellingen. Het heeft derhalve een aanvullende betekenis. De argumenten tegen het opnemen van het begrip in de wettekst zelf blijven dezelfde als die ik zou hebben tegen iedere explicitering van het begrip 'verantwoorde zorg'. Die wekken namelijk de indruk dat het vooral om de desbetreffende detail-eis gaat.*⁶ Zij zegt daar uitdrukkelijk bij het amendement af te raden.

Lansink reageert spits op de uitspraak van de minister. Als de Wet Geestelijke Verzorging een aanvulling is op de Kwaliteitswet Zorginstellingen, dan moet er toch eerst sprake zijn van een verankering in de Kwaliteitswet. Geestelijke verzorging, aldus Lansink, wordt door de minister afgedaan als een 'detail-eis', om het zo van de agenda van de Kwaliteitswet af te krijgen.

In de gedachtenwisseling tussen de minister en de leden Lansink en Middel komt uiteindelijk de kernvraag boven tafel: past geestelijke verzorging nu wel of niet bij de invulling van het begrip 'kwaliteit' en het begrip 'verantwoorde zorg'? Lansink en Middel laten niet toe dat het onderwerp van tafel wordt geveegd en bestoken de minister net zo lang met klemmende vragen totdat zij afziet van haar aanvankelijke stellingname om het amendement te ontraden en stelt: *Ik moet mijn woorden dan toch even verduidelijken. Ik heb niet gezegd dat ik geen behoefte heb aan de aanwezigheid van geestelijke verzorging in zorginstellingen. Integendeel. Ik heb echter geen behoefte aan het opnemen van dat punt in deze wettekst, omdat het, zoals ik de wet lees, er gewoon een impliciet onderdeel van uitmaakt.*⁷

Het gewijzigde amendement Lansink (zonder tussenzin) wordt tot verbazing van velen aangenomen, ondersteund door het CDA, de groep Nijpels, het AOV, de Unie 55+, de PvdA, Groen Links, de SP en het lid Hendriks. Tegenstemmers VVD en D'66 wijzen in hun stemverklaring op het feit dat geestelijke verzorging al geregeld gaat worden in de Wet Geestelijke Verzorging. Bovendien past volgens hen het apart opnemen van geestelijke verzorging niet in de systematiek van de Kwaliteitswet. Zij zien het amendement Lansink eigenlijk als een 'schoonheidsfoutje' in de wetstekst. Ook de fracties van het GPV, de RPF en het SGP hebben tegen het gewijzigde amendement Lansink gestemd, met het argument dat het oorspronkelijk ingediende amendement Lansink ten principale erkende dat geestelijke verzorging ter beoordeling is aan de instellingen. De tekst die nu in de wet is terechtgekomen levert een spanningsbron op voor de identiteitsgebonden instellingen en dat is voor hen niet verteerbaar. In de wetstekst (artikel 3) zien de kleine partijen een verslechtering van de positie voor de identiteitsgebonden instellingen. Beoogd wordt nu immers dat zorginstellingen zorgdragen voor een gedifferentieerd aanbod van geestelijke verzorging. Met andere woorden, wanneer een patiënt verblijft in een klein protestants-christelijk ziekenhuis en vanuit de eigen humanistische levensvisie geestelijke verzorging wil, dan moet hij deze ook daadwerkelijk kunnen krijgen. Artikel 3 in de Kwaliteitswet regelt niet alleen dat er geestelijke verzorging is, maar ook dat er rekening wordt gehouden met de behoefte van patiënten en cliënten.

De huidige stand van zaken roept de vraag op naar de inhoudelijke afstemming tussen de beide wetten. Gezien de bovenstaande reacties is het nog maar de vraag of ook nog de eis van toegankelijkheid geregeld kan worden via een Nota van Wijziging op de Kwaliteitswet. Nóg meer geestelijke verzorging in de Kwaliteitswet zal niet door iedereen (om te beginnen de ambtenaren en de Minister van vws) in dank worden afgenomen. Op het departement van Justitie wordt inzake het wetsvoorstel geestelijke verzorging, in overleg met vws, nog volop gewerkt aan de Nota naar aanleiding van het Verslag. Nu de beschikbaarheid is geregeld in de Kwaliteitswet, moet ook nog worden gesleuteld aan de redactie van het Wetsvoorstel Geestelijke Verzorging. Een wettelijke regeling geestelijke verzorging is en blijft de insteek; misschien niet meer als een aparte of zelfstandige wet maar als een (wijzigings)wet die bepalingen regelt rond de beschikbaarheid en toegankelijkheid van geestelijke verzorging op bestaande wetten. Maar eigenlijk is het nog te vroeg om daarover te speculeren. Eerst moet duidelijk worden (of en) in welke richting de Eerste Kamer vragen over geestelijke verzorging gaat stellen. Het wachten is verder ook nog op het antwoord van de Minister van Justitie in de Nota naar aanleiding van het Verslag.

Noten

- 1 Marijke Prins, 'De Kwaliteitswet Zorginstellingen en de Wet Geestelijke Verzorging', in: *Praktische Humanistiek*, nr. 14, december 1994, p. 14-23; Marijke Prins en Monica van Angeren, 'Geestelijke verzorging en de paarse coalitie – Wetgevingskroniek 2', in: *Praktische Humanistiek*, nr. 16, juni 1995, p. 29-43.
- 2 *Handelingen van de Tweede Kamer 1995-1996*, betreffende de behandeling van het Wetsvoorstel De Kwaliteit van Zorginstellingen en het Wetsvoorstel Regels met betrekking tot de Geestelijke Verzorging in Instellingen in de Zorgsector en Justitiële inrichtingen, Augustus-September 1995.
- 3 Idem.
- 4 Idem.
- 5 Idem.
- 6 Idem.
- 7 Idem.

Nieuwsbrief

Benoeming bijzonder hoogleraar Universiteit voor Humanistiek

Gedurende het academisch jaar 1995-1996 is benoemd tot bijzonder hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek namens de Stichting mr A.E. Ribbius Peletierfonds, mevrouw dr Janneke van Mens-Verhulst. Haar leeropdracht luidt *Feminisme, Humanisme en Emancipatievraagstukken, in het bijzonder Vrouwenhulpverlening*. Op maandag 19 februari 1996, om 16.15 uur, houdt zij haar inaugurele rede in de Aula van het Academiegebouw, Domplein te Utrecht.

Dies Natalis-viering Universiteit voor Humanistiek

Hoewel de officiële verjaardag van de UVH maandag 29 januari is, vindt de Dies Natalis-viering vrijdag 26 januari plaats.

Nieuwe doctoraalscripties Universiteit voor Humanistiek

- Ineke Bakker, *Het laatste woord*; Ervaringen van nabestaanden die in het verleden een beroep hebben gedaan op een humanistisch uitvaartbegeleider.

- Denijs Bru, *"Aan wie kan ik dit nu vertellen?"*; Een praktijk-theoretisch onderzoek naar een aantal ins en outs van het helpende gesprek en de consequenties daarvan voor de gespreksvoering.
- Menno Mensonides, *Zin in humor*; Een onderzoek naar de existentiële betekenis van humor.
- Brecht Molenaar, *Van Praag vandaag*; Humanistisch geestelijk werk in perspectief.
- Marianne v/d Wal-Van Overbeek, *Zorg voor nazorg*; Een onderzoek naar nazorg aan ouders.

Cursussen Dominicaans Activiteiten Centrum (DAC)

In de periode januari-april 1996 organiseert het Dominicaans Activiteiten Centrum, te Huissen, onder andere de volgende cursussen:

Een cursus 'zingevingsvragen' opzetten

Voor mensen die zelf een cursus rond zingevingsvragen willen opzetten en begeleiden. Eén werkdag rondom didactische en inhoudelijke uitgangspunten.

Datum: 26 januari

Tijd: 9.00 uur tot 16.00 uur

Begeleiding: Reinhard Schulte en Thim Weis

Kosten: f 95,- / f 175,-.

In het zicht van de dood

Een serie van drie maal twee dagen voor hen die in hun beroep of als vrijwilliger (-ster) te maken hebben met mensen in de laatste fase van hun leven.

Data: 1-2 februari/ 15-16 februari/ 29 februari-1 maart

Tijd: aanvang eerste dag telkens 10.00 uur en vertrek tweede dag telkens 16.00 uur.

Begeleiding: Pien Dronkers, Joke Verkuylen. M.m.v. Marinus van den Berg

Kosten: f 315,- tot f 450,-.

Geestelijke verzorging naar waarde geschat
De betekenis van geestelijke verzorging leren vertalen naar beleid en management van de eigen organisatie. In samenwerking met de beroepsverenigingen VGVB en VGVZ en een docent van de UVH.

Data : 15 februari, 7 en 28 maart

Tijd: 10.00 uur tot 17.00 uur

Begeleiding: Marian Arends en Anton Koolwijk

Kosten: f 395,-/ f 645,-.

Werken met zingevingvragen

Voor werkenden in de geestelijke gezondheidszorg, de maatschappelijke dienstverlening of (pastorale) hulpverlening. Hoe kun je in het werk zin vragen van cliënten onderkennen, inschatten en adequaat aan de orde stellen? Informatie, oefening en training.

Data: 16 februari, 1, 15, 29 maart en 19 april

Tijd: 10.00 uur tot 17.00 uur

Begeleiding: Thim Weis en Marjan de Wit

Kosten: f 525,-/ f 895,-

Voor informatie over bovenstaande cursussen kunt u contact opnemen met het Dominicaans Activiteiten Centrum, Stadsdam 1/ Postbus 59, 6850 AB Huissen.
Tel: 026-3259006. Fax: 026-3254694.

Agenda

zaterdag 17 februari

Jubileumdag Humanistisch Verbond

donderdag 7 maart

Oratie Theo de Vries, bijzonder hoogleraar aan de UVH. Tijd: 16.15 uur. Plaats: Academiegebouw, Domplein, Utrecht.

Signalementen

Aarden in geestelijk leven, nummer 0, september 1995, Interior/Albert Camus. Jaarabonnement (4 nummers) f 48,50.

Geestelijke verzorging, nummer 0, november 1995, vgvz. Jaarabonnement (3 nummers) f 45,-.

Aarden in geestelijk leven en *Geestelijke verzorging* zijn twee nieuwe (verenigings-)tijdschriften op het gebied van de geestelijke verzorging, uitgegeven door respectievelijk de Vereniging van Geestelijk Werkers Albert Camus en de Vereniging van Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen (vgvz).

Het -bescheiden- nulnummer van *Aarden in geestelijk leven* is geheel gewijd aan de tweede studiedag van de vereniging Albert Camus, die 24 november jl. werd gehouden rond het thema 'plaatsen van geestelijk werk'. Het blad wil een communicatieplatform bieden voor "professionals van alle levensbeschouwingen op het terrein van hedendaagse zingeving, counseling, geestelijke verzorging, pastoraat, geestelijke vorming en onderwijs," aldus de colofon. In het redactioneel kunnen we verder lezen dat *Aarden in geestelijk leven* zich vooral richt op de divers samengestelde groep eenlingen, die op basis van hun professionaliteit als geestelijk werker nieuwe wegen trachten te zoeken uit de crisis waar geloof, levensbeschouwing en zingeving zich

heden ten dage in bevinden, door zingeving en bestaansvragen op een wijze aan de te orde te stellen, die past bij de eisen van de hedendaagse cultuur.

Geestelijke verzorging komt in de plaats van de Rondzendbrief van de vgvz. Naast het geven van informatie over de vgvz en de werkvelden, wil het blad ook aandacht besteden aan de inhoudelijke kant van het werk van de geestelijk verzorger. Daartoe zal elk nummer één of meerdere inhoudelijke artikelen bevatten (in dit nulnummer is een kort artikel te vinden van M. van den Beld over een studiereis naar Israël). Daarnaast moet *Geestelijke verzorging* onder andere fungeren als een forum waarop leden van de vereniging hun mening kunnen geven over all onderwerpen die met het werk en de vereniging te maken hebben. Nummer 1 verschijnt in februari 1996. (FB)

Rekenschap – Zorg: produkt of praktijk?, september 1995, 42e jrg./nr. 3.

In het septembernummer van *Rekenschap* gaat het om de vraag of de gezondheidszorg mag worden opgevat als een produkt dat verhandeld kan worden, of dat het eerder gezien moet worden als een praktijk. Centraal staat een artikel van Joan Tronto, dat door verschillende auteurs wordt becommentarieerd.

Zoals bekend maakt Tronto zich sterk voor een alternatief concept van 'zorg' dat vooral korte metten wil maken met de 'illusie' van de autonome (morele) actor. Tronto's zorg-concept en aanzet tot een zorgethiek worden nader verhelderd door Marian Verkerk, in een kritiek op Stephen Toulmin en Govert den Hartogh, terwijl Marijke Prins en ook Marjolijn Gelauff de link trachten te leggen naar de praktijk van de immateriële zorg. Douwe van Houten onderzoekt de allesbehalve doorzichtige relatie tussen zorg en verzorgingsstaat en Jan Hein Mooren en Elly Hoogeveen gaan na op welke wijze het gedachtengoed van Van Praag anno 1995 betekenis kan hebben voor een humanistische benadering van zorg.

Tenslotte wordt in dit nummer de discussie tussen Paul Cliteur en Harry Kunneman, over impliciet en expliciet humanisme, voortgezet door Rob Tielman, die pleit voor een handelingsgericht humanisme: "expliciet waar nodig, impliciet waar mogelijk." (FB)

Nynke Zwierstra, *Geen opgeheven vinger, maar een uitgestoken hand. Humanitas 1945-1995*, Humanitas, Amsterdam, 1995. ISBN 90-73890-06-3. 144 pagina's.

Humanitas bestaat dit jaar 50 jaar en daarom achtte de vereniging de tijd rijp voor een historische analyse van de rol van Humanitas in het maatschappelijk hulp- en dienstverleningswerk na de tweede wereldoorlog. In *Geen opgeheven vinger, maar een uitgestoken hand* beschrijft Nynke Zwierstra de geschie-

denis van Humanitas tegen de achtergrond van landelijke ontwikkelingen in het welzijnswerk. Deze benadering zorgt er voor dat duidelijk wordt dat het humanisme van Humanitas toch vooral altijd een impliciet en niet zozeer een expliciet humanisme is geweest, om maar even in termen van de hierboven genoemde discussie tussen Cliteur en Kunneman te blijven. Tegelijkertijd geeft de invalshoek de mogelijkheid Humanitas te positioneren tegenover tal van aanpalende organisaties, zoals de arbeidersbeweging, de kerkelijke liefdadigheid en het Humanistisch Verbond.

In deel 1 van deze thematisch opgezetste studie wordt het ontstaan van Humanitas beschreven en wordt de vereniging gevolgd tot het eind van de jaren vijftig, als de eerste grote discussie over de humanistische grondslag en identiteit van de vereniging losbarst, tegen de achtergrond van de behoefte het begrip humanisme inhoud te geven los van het Humanistisch Verbond. Het tweede deel van het boek is geheel gewijd aan de landelijke ontwikkelingen op het gebied van het welzijnswerk sinds 1945. In deel 3 wordt de ontwikkeling van Humanitas weer opgepikt. Centrale thema's zijn hier groei, schaalvergroting, professionalisering en samenwerking/fusies. In het – vierde deel tenslotte wordt gepoogd de organisatorische problemen van de vereniging in de jaren tachtig in verband te brengen met de algemene culturele en maatschappelijk veranderingen van de afgelopen twee decennia en wordt ook het toekomstperspectief van Humanitas verkend.

Geen opgeheven vinger, maar een uitgestoken hand is mede door de gekozen invalshoek een zeer lezenswaardig en interessant boek. Hierboven is al gesteld dat duidelijk wordt dat het 'Humanitas-humanisme' vooral een impliciet en niet zozeer een expliciet humanisme is. In haar slotbeschouwing wekt Zwierstra de indruk dat dit als een gemis moet worden opgevat. Ze stelt: "Gedurende de vijftig jaar dat de vereniging bestaat, is het in wezen niet gelukt het humanistische element in de identiteit een bevredigende inhoud te geven. Dit blijkt uit het feit dat het onderwerp telkens weer ter sprake kwam, en de precieze bedoeling ervan voor velen binnen de vereniging onduidelijk bleef. De meeste leden hebben een eigen invulling gegeven aan de achtergrond van de vereniging..." (p. 107)

Ik vraag me af wat het bezwaar is van het feit dat het onderwerp humanisme telkens weer ter discussie kwam te staan. Het lijkt alsof in Zwierstra's visie in deze een wat achterhaalde opvatting van levensbeschouwelijke identiteit doorklinkt. Voorts blijkt uit haar hele verhaal dat Humanitas in de *praktijk* duidelijk minder moeite heeft gehad met het vormgeven van het humanisme. Het lijkt dus eerder zo te zijn dat tussen 1945 en 1995 impliciet en expliciet humanisme met enige regelmaat met elkaar in botsing zijn gekomen, wat mijns inziens eerder positief dan negatief moet worden gewaardeerd. Probleem blijft natuurlijk wel, zoals ze terecht opmerkt, dat "Tegenwoordig () het oude identificatiekader van Humanitas vanwege algemene aanvaarding

van de humanistische uitgangspunten op vrijwel alle terreinen van de hulpverlening" aan een revitalisering toe is. (FB)

M. Seelen, 'Kan dat anno 1995 nog wel, zo'n taboe op sex (sex en Steiner)?', in: *Jonas*, nr. 25, 18 augustus 1995, p. 20-23.

Onderwerp van dit artikel is de vraag naar de plaats van sex(ualiteit) in het antroposofische gedachtengoed. Lichamelijkheid (sex) wordt in de antroposofie gezien als driftleven dat ondergeschikt is aan de geest. Steiner haalt in één van zijn geschriften aan dat genot door iemand die een geestelijke scholingsweg gaat als een middel kan worden beschouwd om zich voor de wereld te veredelen. Publikaties over antroposofie en seksualiteit lijken veredeling hoofdzakelijk op te vatten als het onderdrukken van seksuele instincten (driftleven) door deze af te buigen naar hogere, bij voorkeur geestelijke activiteiten (meditatie, creativiteit e.d.). Hier spreekt een dualisme uit: sex(ualiteit) wordt tegenover de geest (denken) gesteld. Sexualiteit kan echter ook de geestelijke en spirituele ontwikkeling ondersteunen. In het taoïsme bijvoorbeeld is sex een methode om de lichamelijke levenskracht te versterken. Deze sacrale seksualiteit lijkt op gespannen voet te staan met antroposofische noties. Seelen ziet echter toch nog licht in de duisternis door sex ruimer op te vatten dan lustbevrediging. Sexualiteit als sociale opgave, namelijk als middel om de ander te bereiken vanuit bezie-

ling in plaats van begeerte. Spreekt hij hier uit eigen ervaring? (IvZ)

P.B. Cliteur, 'De organisatie van levensbeschouwing in de jaren negentig', in: *Civis Mundi*, nr. 3, 1995, p. 118-124.

Paul Cliteur gaat in dit artikel in op de betekenis van levensbeschouwingen in deze tijd en op de vermeende legitimiteitscrises van levensbeschouwelijke organisaties. Volgens Cliteur wordt door mensen als Couwenberg ten onrechte gesuggereerd dat onze tijd verschilt van voorgaande perioden door het ontbreken van richtingsbesef in ethisch en levensbeschouwelijk opzicht. Er bestaat consensus over mensenrechten en waarden die daar aan ten grondslag liggen (gelijkheid, vrijheid e.d.). Deze consensus maakt een waaier van visies op het menselijk bestaan mogelijk. De betekenis van levensbeschouwingen (= visies op het bestaan) is hun mogelijkheid om er een richtingsbesef aan te ontleen. Het ontbreekt mensen dus niet volledig aan richtingsbesef omdat er levensbeschouwelijke pluri-formiteit bestaat die gefundeerd is in consensus. De oorzaken van legitimiteitsproblemen liggen veeleer in de aanbod- dan in de vraagkant. Levensbeschouwelijke organisaties ontwikkelen te weinig visie in relatie tot veranderende vormen van levensbeschouwelijke belangstelling in de samenleving. Dat is onwenselijk, want mensen zullen altijd op zoek blijven naar zulke visies omdat de essentiële elementen van het menselijk bestaan nooit zullen verande-

ren. Volgens Cliteur zal het geduld van identiteitsorganisaties met een duidelijk herkenbaar ideologisch profiel uiteindelijk worden beloond. (IvZ)

J. Schellingerhout, 'Een winkeltje in levensbeschouwingen', in: *Filosofie Magazine*, jrg. 4, nummer 7, september 1995, p. 40-42.

Onderwerp van dit artikel is de betekenis van de filosofie voor de hulpverlening. Verschillende opvattingen passen de revue. Een geïnterviewde filosoof stelt dat in deze maatschappij zin juist ontbreekt. Filosofische hulpverlening kan zich dan richten op het inzichtelijk maken van de ervaring van zinloosheid. Zinloosheid kan niet ontkend worden door voor elke hulpvraag een winkeltje in levensbeschouwingen klaar te hebben. Andere filosofen wijzen op de noodzaak om aan hulpverleners een nieuwe motivatie mee te geven. Die motivatie wordt gevonden door hen te laten denken over de zin van de hulpverlening. Hieruit kunnen motivaties worden afgeleid. Filosofische (hulpverlenings-)praktijken en socratische gesprekken zijn erop gericht om mensen te laten leren uit eigen ervaring. (IvZ)

R.E. Berkhout-Dhont, 'De ondersteunende rol van een humanistisch raadsvrouw bij een verzoek om euthanasie', in: *Antenne*, jrg. 13, nr. 2, juni 1995, blz. 30-34.

Welke bijdrage levert een humanistisch raadsvrouw aan een situatie waarin een patiënt vraagt om euthanasie? Om de vraag te beantwoorden beschrijft Berkhout – raadsvrouw in het Academisch Ziekenhuis te Amsterdam – drie niveau's waarop zij bij een vraag om euthanasie betrokken kan worden. De raadsvrouw werkt in het algemeen ondersteunend en adviserend daar de besluitvorming en uitvoering rondom

euthanasie bij de medici ligt. Op het niveau van de patiënt en zijn naasten kan de raadsvrouw in gesprekken ertoe bijdragen om de euthanasie-vraag bespreekbaar te maken en eventueel nazorg te bieden aan de nabestaanden. Op stafniveau (= overleg met medici en verpleging) kan de raadsvrouw waken over de zorgvuldigheid ten opzichte van elkaar bij discussie over de professionele houding ten aanzien van euthanasie. Op het niveau van de instelling kan de raadsvrouw deel uitmaken van de Ethische Commissie Patiëntenzorg en zodoende bijdragen aan het ontwerp en de bijstelling van een instellingsprotocol over euthanasie. (IvZ)

Mededeling

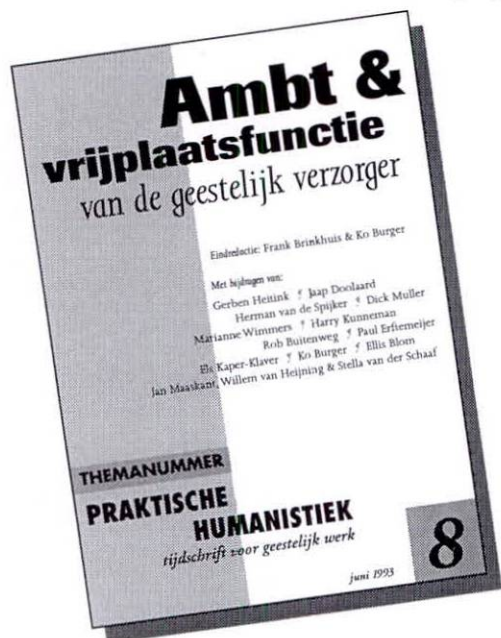
Enkele abonnees hebben hun abonnementsgeld voor de lopende jaargang 95-96 nog niet betaald en worden hierbij verzocht het betreffende bedrag zo spoedig mogelijk alsnog over te maken op giro 6240747 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Kaatsheuvel. Hartelijk dank voor uw medewerking.

(ingezonden mededeling)

PRAKTISCHE

tijdschrift voor geestelijk werk

Redactieadres: Postbus 470, 3500 AL Utrecht. Telefoon (030) 239 01 00

Als u zich nu op
Praktische Humanistiek
abonneert, ontvangt u
dit dubbelnummer gratis
bij uw eerste
jaarabonnement!

Praktische Humanistiek maakt werk van geestelijke verzorging, is de
leus waaronder dit tijdschrift in 1991 van start ging.

Voor elke professional die zich met geestelijke verzorging bezig houdt is
Praktische Humanistiek een onmisbare informatiebron met artikelen,
netwerknieuws, boekbesprekingen en belangrijke adressen en data.